

תוכן הענינים

פרק א – דיני הזכרת הגשמים.....עמ' 3

א. הגשם בקמץ או בסגול / ב. שכח להזכיר גשם / ג. להכריז הכרזה בקול באמצע שמו"ע / ד. לתקן באמצע שמו"ע את הטועה / ה. כשמברכים את חודש מרחשון .

פרק ב' – דיני שאילת מטר.....עמ' 5

א. שכח לשאול מטר בלילה הראשון / ב. טעה בשאילת טל ומטר בימות החורף / ג. שכח טל ומטר במנחה של ער"ש / ד. מסופק אם שאל מטר / ה. בענין ל' יום או צ' תפילות לחזקה שאמר ההכרזה כהוגן / ו. בענין העצה לומר תשעים פעמים ההזכרה / ז. אמר ותן טל ומטר משמחת תורה / ח. פרטי דינים למתפלל שוב מחמת שטעה בראשונה ואם טעה גם בשניה.

פרק ג' – דיני ברכת ברק ורעם.....עמ' 14

א. כששמע רעם וברק כאחד / ב. כשרואה הברק קודם שמיעת הרעם / ג. מתי מברך / ד. ראה ברק או רעם לחוד / ה. ברקים ללא רעמים / ו. פעם בכמה זמן צריך לברך / ז. מה נחשב ליום אחד / ח. כשנסע למקום אחר / ט. אופן הראייה כדי לברך על הברק / י. אם צריך לברך מעומד / יא. ברכת הברק והרעם באמצע התפילה / יב. ברכת הברק והרעם באמצע הלימוד / יג. ברכת רעם או ברק כשנמצא בביהכ"ס או שקם מהשינה / יד. ברכת ברק או רעם כשנמצא בבית הקברות / טו. טעה ובירך אחר כדי דיבור / טז. ערבות בברכת רעם או ברק / יז. ראייה שאינה מביאה התפעלות / יח. מנהג בני ספרד בברכת רעם או ברק.

פרק ד' – שאר דינים הנוגעים לימות החורף.....עמ' 22

א. פתיחת חלון במקום ציבורי בחורף / ב. הפעלת מזגן במקום ציבורי / ג. כתיבה בשבת כשיש אדים על החלון בחורף / ד. אם יש איסור מוקצה או נולד בגשם / ה. להוסיף ניילון על העגלה להגן מהגשם / ו. פתיחת מטריה בשבת ואם הוי מוקצה / ז. לצאת עם כיסוי על הכובע מפני הגשמים בשבת / ח. ניעור המים ממעיל גשם בשבת / ט. לצאת במעיל גשם בשבת / י. לצאת בכפפות בשבת / יא. לצאת בכיסויי לאוזניים בשבת / יב. לצאת בערדליים (מגפיים) ע"ג נעליים בשבת / יג. לצאת במעיל על כתפיו בשבת / יד. לצאת בצעיף על צאורו בשבת.

שמות הפוסקים וספריהם.....עמ' 29

פתיחה:

ב"ה זכינו בעזה"ית להוציא קונטרס גם על עניני חודש מרחשון, ובעיקר דיני הזכרת ושאלת גשמים הנוגעים לכל אחד, והוספתי גם דינים הנוגעים לימות הגשמים שבחודש זה מתחיל ימי החורף ומצוי הרבה שאלות בעניני גשם והמסתעף, וכן ה' ברכת ברקים ורעמים שמצוי הרבה בחורף, ועל כן עמלתי ויגעתי בעזרת החונן לאדם דעת ובסייעתא דשמיא סידרתי את ההלכות בצורה ברורה ומסוכמת ע"פ כל השיטות והדינים כדי שיוכל הקורא לדעת את ההלכה למעשה עם כל פרטי הדינים בצורה קלה. ואל יתפלא הקורא לראות את כמות השיטות והדעות והרי זהו שאמרו חז"ל "עשה לך רב" והסתלק מן הספק ועל כן השתדלתי להביא את כל הפוסקים (מה שמצאתי וראיתי או שמעתי) כדי שיוכל גם הקורא לנהוג ע"פ פסקי רבותיו. **וכמובן שאין לסמוך על הדברים למעשה בלי לעיין במקורות בפנים.** ובקשתי שטוחה מכל מי שמוצא טעות או מה להעיר שלא ימנע טוב מבעליו ויודיעני בפל': 0583288647.

וראשית אודה לה' על שזיכני להוציא קונטרס זה לאור, וכן אכיר תודה מקרב לב להורי ולכל ידידי ומכריי ואנשים שוחרי אמת אשר עוררו אותי בכתב ובע"פ במה שיש לתקן בקונטרס ולהוסיף עליו. וכמו"כ אכיר תודה למחבר הספרים הנפלאים בשם "המפתח הגדול" ובו אוצר מלא ומפתח גדול לכל הנידונים ההלכתיים בעניני או"ח להרבה שותי"ם, ונעזרתי בו רבות. ואסיים בברכה ותודה לכל מי שיעיר לי או יתקן אותי בטעויות שמצא כדי שאוכל לתקנם במהדורא הבאה.

פרק א' – דיני הזכרת הגשמים

הגשם בקמץ או בסגול

א. מתחילין לומר בברכה שניה "משיב הרוח ומוריד הגשם" וכו'.¹ ותיבת "גשם" נחלקו הפוסקים אם יאמר אותה "גָשֶׁם" [בקמץ] או "גֶשֶׁם" [בסגול] שיש² מדקדקין האומרים מוריד הגֶשֶׁם (בקמץ) מטעם זה שהוא אתנחתא וסוף ענין, ועוד³, שאין לשנות הנוסחא המקובלת בידנו שכן נהגו בעל הלשם שבו ואחלמה החפץ חיים והגר"א, ומי יבא אחר המלך לשנות ח"ו. אך כבר יצא לאור קונטרס גדול⁴ אשר ליקט מפי ספרים וסופרים שהנוסח הקדמון בכל הסידורים היה הגֶשֶׁם (בסגול) ויש⁵ שהוסיפו שכן נכון גם ע"פ דקדוק כי בהזכרת גשמים יש להסמיכו ולחברו למכלכל חיים בחדס, ושאני מטל שמרמז על טל תחיה ולכן יש לחברו למחיה מתים אתה וכו', ועוד⁶ שלא טוב לשנות הנוסחא הישנה הרגילה בפי כל ישראל, וכן הכריעו רוב הפוסקים⁷, וכ"ה בכמה סידורים⁸.

שכח להזכיר גשם

ב. בימות הגשמים אם לא אמר מוריד הגשם (אבל הזכיר מוריד הטל)⁹ י"א¹⁰ שאע"פ שלא גמר הברכה אינו חוזר כיון שאמר מוריד הטל. אמנם י"א¹¹ שאם נזכר לפני שסיים הברכה חוזר

¹ שולחן ערוך (סי' קיד ס"א).

² כ"פ הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' מ' אות טו), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"כ ס"ל), הגר"י פישר (שו"ת אבן ישראל ח"ח סי' מ' אות טו), וכן היה אומר בעל האמרי אמת מגור (כ"ה בשו"ת אפרקסתא דעניא ח"ב סי' יח), וכ"כ בסידור ויעתר מר' יצחק מסטנוב מברלין (נדפס ש' תקמ"ד מוזכר מס' פעמים במכתבי הפמ"ג שבהקדמתו כגון במכתב ה' אות ג'), ופירוש עמק ברכה שבסידור צלותא דאברהם.

³ כן פסק הגר"ש אלישיב (אשרי האיש שם).

⁴ קונטרס מכלכל חיים ברכת החיים עיי"ש.

⁵ ליקוטי מהרי"ח בשם מאורי אור, סידור אוצר התפילות שבפי דמשק אליעזר, וס' דברי תורה (ח"ד סי' עח), ועי' בפסקי תשובות (סי' קיד מס' 33) משי"כ בשם אביו במכתבו לקונטרס הנ"ל.

⁶ כ"כ החיד"א (ביוסף אומץ הו"ד בשו"ת שמן רוקח מהדו"ג ובשו"ת דברי ישראל ח"א סי' לט').

⁷ כ"כ במנהגי החת"ס (פ"א אות ט') שכן אמר לאפוקי מהמודפס בסידור החת"ס גשם בקמץ, וכן הכריעו בהחלט בס' זכרון יהודא שכן נהג מהר"ם א"ש ובס' דברי תורה (שם), ליקוטי מהרי"ח, וכ"פ הסטייפלר (אורחות רבנו ח"א עמ' סג), המנחת יצחק (הובא בקונטרס ברכות חיים-קרויס) הגר"מ שטרנבוך, (שו"ת תשובת והנהוגת ח"א סי' פא וח"ב סי' נח), הג"ר נתן גשטטנר, (שו"ת להורות נתן ח"ג סי' ה'), הג"ר בנימין זילבר, (שו"ת אז נדברו ח"ב סי' כו), וכ"כ הג"ר מנשה קליין (גאב"ד אונגוואר) בשו"ת משנה הלכות (ח"א סי' עט), וכ"כ בשו"ת לבושי מרדכי (ח"ב סי' ריג) ובשו"ת דברי ישראל (ח"א סי' לט), וכן כתב הגר"י אוערבאך (בקונטרס מכלכל חיים מביא מכתבו והובא גם בס' הליכות שלמה פ"ח הע' 54) שאף שעד כה הייתי רגיל לומר הגשם בקמץ ברם לאחר שקראתי את כל האמור בקונטרס מכלכל חיים בתחלתו לומר בסגול, כי הדקדוק היותר גדול לשמוע דברי חכמים וכן ובפרט שכת"ר מביא דרבים כתבו שאין זה כלל נגד כללי הדקדוק וכן הורה לרבים. ושמעתי שגם הגר"מ שך היה אומר עם סגול (ע"פ ר' חיים קרויס).

⁸ סידור הרב, סידור צלותא דאברהם, סידור אוצר התפילות בפי דמשק אליעזר, וכן הוא בסידור תכלאל (תימן).

⁹ כתבתי את הדינים רק למנהגו שמזכירים טל בקיץ שכן נתקבל בכל תפוצות בני אשכנז אך מי שלא מזכיר טל בקיץ דינו שצריך לחזור ולא כתבתי את יתר דיניו מפני שזה לא נוגע לענינו שאנו כן מזכירים טל.

¹⁰ ש"ע הרב (סי' קיד ס"ו), והוא ע"פ המבואר בב"י (סי' קיד סוד"ה ומשי"כ רבינו וכתב) עיי"ש.

¹¹ הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל פכ"ג הע' קיז).

למכלכל חיים. אולם הכרעת הפוסקים¹² שאומרו במקום שנזכר, ואם הוא באמצע ענין יחזור למקום דסליק ענינא. ואם גמר ברכת מחיה המתים אע"פ שיש מי שסובר¹³ שמזכיר שם גשם מ"מ כל גדולי הפוסקים¹⁴ ס"ל שאין לומר שם.

להכריז הזכרה בקול באמצע שמו"ע

ג. י"א¹⁵ שאין להכריז בתוך התפילה בקול "משיב הרוח ומוריד הגשם", והטעם שאין נכון לעשות כן משום שאין זה דרך ארץ לתפילה¹⁶, וגם כי נצטוונו להתפלל בלחש, והציווי חל על כל חלקי התפילה ממש¹⁷, אמנם הרבה אחרונים¹⁸ הביאו דברי המהרש"ל והמג"א (סי' קיד סק"ו) שהתיר הדבר והנהיג לשמש שיגביה קולו בתפילתו כשיש אזכרה או מעין המאורע אשר זקוקים להזכיר על כך לקהל ואפי' אין הדין מצריך לחזור על התפילה כששכחו ההזכרה, וכדי דילפון, וכן כיון שזה לצורך התפילה מותר. אך עכ"פ י"א¹⁹ שאין לעשות זאת אלא לגבאי, ולא שכמה וכמה אנשים מכריזים בקול תוך כדי התפילה, שמבוזה הדבר וגורם לזלזול בתפילה.

לתקן באמצע שמו"ע את הטועה

ד. שניים המתפללים ושמע אחד מהם את חברו אומר ותן טל ומטר בימות הקיץ או ששכח יעלה ויבוא בר"ח י"א²⁰ שאם יכול לרמוז לו ירמוז, ואם לא יודיענו לאחר שיסיים תפילתו. וי"א²¹ שאסור לרמוז לו שטעה דזה אינו נוגע אליו. [ונראה שאם טעה בהזכרה שלא צריך לחזור וכגון כשאמר מוריד הטל בחורף לכ"ע לא ירמוז לו כי לתפילתו יש שם של תפילה ומשום כך אינו צריך לחזור, אך כשלא שאל מטר בחורף שאז דינו שצריך לבקש בשמע קולנו או בסוף התפילה וכמו שיתבאר לקמן מותר לרמוז לו ועי'²²]

כשמברכים את חודש מרחשון

ה. בימות החורף בנוסח "יחדשהו הקב"ה" וכו' כשמברכים את חודש מרחשון מוסיפים "ולגשמים

¹² כן מבואר בריטב"א (תענית דף ג' ע"ב) ובלשון הפמ"ג (סי' קיד א"א סק"ח) וכ"כ במקו"ח לחו"י (סי' קיד סק"ו), עולת תמיד (סי' קיד סק"ח), מאמר מרדכי (סי' קיד סק"ג), דה"ח, קיצוש"ע (סי' יט ס"ג), וכה"ח (סי' קיד סק"ג).

¹³ כ"כ החיד"א בפי' בשלח (אות טז). אך כבר העיר עליו בשו"ת יביע אומר (ח"א סי' כב) שסותר עצמו מפי' ניצבים (אות כ') לענין זכרנו ומי כמוד וכי' שאין רשאי לאומרם בין ברכה לברכה.

¹⁴ כמבואר במג"א (סי' קיד סק"ח) ובמ"ב (סי' קד סק"ב), וע"ע בפסקי תשובות (סי' קיד הע' 86).

¹⁵ כ"כ בב"ה"ל (ריש סי' קיד ד"ה אסור) מדלא זכרו את העצה שנזכר במג"א (סי' קיד סק"ב) וכן דעת החזו"א (אורחות רבינו ח"ג עמ' רז, ודינים והנהגות לחזו"א פ"ד אות כד) ולא הוי ניח"ל האכרזה בקול אף לא של הגבאי.

¹⁶ כן ביארו הערוה"ש (סי' קיד ס"ה) והחזו"א (אורחות רבינו ודינים והנהגות שם).

¹⁷ ע"י שו"ת ארץ צבי (ח"א סי' כד).

¹⁸ ב"ח (סי' רלו), מטה משה (סי' תקיט), וכה"ח (סי' רלו סקט"ז), ובשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' כד) כתב שכן מנהג העולם, וכן דעת הגר"י"ש אלישיב (אשרי האיש פ"כ סכ"ה), וע"ע בב"ה"ל (שם ד"ה אסור).

¹⁹ הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה פ"ח הע' 20), והגר"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ד סי' י').

²⁰ הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה פ"ח סי' ו').

²¹ הגר"י"ש אלישיב (אשרי האיש פ"כ סל"ה).

²² כן שמעתי מהגר"מ גרוס. אך בתחילה הסתפקתי בזה האם ירמוז לו כדי שלא ישכח לשאול בסיום הברכה או בשמע קולנו או שלא ירמוז לו כיון שאולי הוא יזכור כשיגיע לשמע קולנו.

בעתם" אע"פ שעד ז' מרחשון לא שואלים מטר²³. וכמו"כ כשמברכים את חודש ניסן יש להוסיף "ולגשמים בעתם" אע"פ שמט"ז ניסן פוסקים מלשאל מטר²⁴.

פרק ב' - דיני שאילת מטר

שכח לשאול מטר בלילה הראשון

א. באר"י אם שכח לשאול מטר בערבית בליל ז' מרחשון, מכיוון שיש מי שסובר²⁵ שלא יחזור אע"פ שלא קיי"ל הכי והכרעת הפוסקים²⁶ והמ"ב (סי' קי"ז סק"ו) שצריך לחזור, מ"מ אם מתפלל שוב טוב שיתנה שאם אינו חייב בזה יתנה בתורת נדבה²⁷.

טעה בשאילת מטר בימות החורף

ב. אם לא שאל מטר בימות הגשמים, אם נזכר קודם שסיים ברכת השנים י"א²⁸ שיאמר במקום שנזכר, אך אם נזכר אחר "כשנים הטובות", יחזור ויאמר "וברך שנתנו כשנים הטובות", כדי שיהיה מעין חתימה סמוך לחתימה, אך הכרעת המ"ב (סי' קיד סקט"ו) ועוד פוסקים²⁹ שיחזור ל"ותן טל ומטר לברכה" ויגמור כסדר. ואם סיים ברכת השנים ועדיין לא התחיל תקע בשופר, וכן אם אמר בא"י, יסיים מברך השנים (ולא יסיים למדני חוקי³⁰) ויאמר שם "ותן טל ומטר לברכה"³¹, אמנם הכרעת המ"ב (שם) ועוד פוסקים³¹ שלא יאמר לפני ברכת תקע בשופר אלא

²³ כן הורו הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל פלי"ט הע' ח'), הגר"ע אויערבאך (כן הורה לאחד מבני הישיבה בישיבת משכן שלמה), והגר"ש דבילצקי (זרח השמש, שבת סלי"א הובא גם בלוח ההלכות והמנהגים).

²⁴ הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל שם), הגר"ע אויערבאך, והגר"ש דבילצקי (שם), אך כתב בלוח עיתים לבינה (בשבת מברכים של חודש ניסן) שהעירו לו שהגר"ח חזר בו במכתבים חדשים שלא לומר "ולגשמים בעיתם". וקצת צ"ע למה חזר בו הרי "בעיתם" פירושו גם בזמנם והיינו בחודש חשון מז' חשון ובחודש ניסן עד ט"ז ניסן דלולי זה מילת "בעיתם" מיותרת והיה די לומר ולגשמי ברכה, ואולי ס"ל ש"בעיתם" פירושו כמש"כ רש"י עה"פ "ונתתי גשמיכם בעיתם" (ויקרא כו, ג) בשעה שאין דרך בני אדם לצאת כגון בלילי רביעי ובלילי שבתות.

²⁵ שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' עג), ובפרט שיש לצרף בזה שיטת שו"ת הר"ח כהן דמצרפינן הא דמעיקר התקנה תפילת ערבית רשות.

²⁶ עי' כה"ח (סי' קיז סק"י), ופסקי תשובות (סי' קיז אות ב').

²⁷ כ"כ בשע"ת (סי' קיז סק"ד). בשם שלמי ציבור. ובלקט הקמח החדש (סי' קיז סק"א) העלה דמ"מ אם מסתפק אם הזכיר כהוגן אם לא נוכל לצרף שי' הלק"ט וסייעתו שלא לחייבו לחזור התפילה בליל ראשון דהשאלה. אך העיר לי הגר"ר ברוך בער שוב שלכא"ו אם מסתפק הרי זה חזקה שלא אמר ולא הוי ספק אלא ודאי.

²⁸ ביה"ל (סי' קיד ס"ו ד"ה במקום) בשם שולחן שלמה (סי' קיד ס"ד).

²⁹ ביה"ל (שם) בשם הפמ"ג.

³⁰ הגר"מ שטרנבוך, (תשובות והנהגות ח"ב סי' נח), הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל פכ"ג הע' קעה), א"א בוטשאטש (סי' קיז ד"ה אחר), ואורחות חיים (סי' קיז סק"ד בשמו) כתבו שסיים מברך השנים דכיוון שיכול להשלים אמירת ותן טל ומטר לאחר מכן מוטב לחשוש לדברי הפוסקים שאין לסיים בשום אופן בשמו"ע למדני חוקיך.

³¹ כן פסקו בלבוש (סי' קיז ס"ו) מג"א (סי' קיז סק"ה) מקו"ח לחו"י (סי' קיז סק"ד וסק"ה) שע"ת (סי' קיז סק"ה) בשם א"ר (סי' קיז סק"ט), שו"ת נודע ביהודה (חאו"ח סי' ט'), ברכ"י (במחזיק ברכה סי' קיז סק"ב). פמ"ג (במחזיק ברכה סי' קיז סק"ב), ש"ע הרב (סי' קיז ס"ה), באר היטב (סי' קיז סק"ח), חיי"א ודה"ח (הובא בפסקי תשובות סי' קיז הע' 49), תפארי"י על המשניות (תענית סוף פ"א בהלכתא גבירתא), מגן גיבורים (סי' קיז סק"ח), ברכת הבית (שער מ' סעי' לו), ערוה"ש (סי' קיז ס"ו), כה"ח (סי' קיז סק"ד) בשם בן איש חי ובשם עוד ספרים (בית עובד, וחסד אלפים), תורת חיים סופר (סי' קיז סק"י), ולוח אר"י להגר"מ"ט. והגר"ר ברוך בער שוב כתב לי שכך יוצא גם לפי דברי הגר"ש וואזנר בשבט הלוי (חיי"א סי' לב) יעו"ש.

ימתין לברכת שומע תפילה. ויש מי שכתב³² שמי שחושש שמא עלול לשכח מלהזכיר שם ודאי עדיף שיאמרנו קודם תקע בשופר. ויש שכתב³³ שמהנכון לומר גם לפני תקע בשופר וגם לומר שוב בשומע תפילה לצאת ידי"ח כל הדעות ועיי'³⁴. ואם התחיל ברכת תקע בשופר לכ"ע יאמר בשומע תפילה [והנוסח שיאמר שם י"א³⁵ "ותן טל ומטר" כי אתה וכו' וי"א³⁶ ותן טל ומטר לברכה" כי אתה וכו', וי"א³⁷ לומר "ותן טל ומטר לברכה על פני אדמה" כי אתה וכו' וכל זה הוא גם לענין מי שנזכר לאחר סיום ברכת השנים קודם תקע בשופר]. ואם סיים ברכת שומע תפילה ועדיין לא התחיל 'רצה' יאמר שם "ותן טל ומטר לברכה"³⁸, ואם אמר בא"י דברכת שומע תפילה ועדיין לא סיים הברכה, יסיים למדני חוקיק ויאמר ותן טל ומטר וכו' כי אתה שומע וכו'³⁹, [ולכמה מהאחרונים⁴⁰ לא יסיים למדני חוקיק, כיוון שבאפשרותו לגמור הברכה ולהזכיר לפני רצה]. ואם התחיל רצה כל זמן שלא סיים 'יהיו לרצון וכו' (השני) חוזר לברכת השנים⁴¹. [טעה וחזר לברכת שמע קולנו והזכיר ותן טל ומטר שוב אין מחזירין אותו לברכת השנים⁴², טעה וחזר לתחילת התפילה, מפסיק מיד היכן שנזכר ומתחיל ברכת השנים⁴³, וכמו"כ אם נזכר בהמשך התפילה כגון בברכת "ולירושלים עירך" וטעה וחזר ל"ברך עלינו", ולאחר כמה ברכות נזכר שיכול היה להמשיך ולאומר בברכת "שומע תפילה" יפסיק במקום שעומד ויחזור לברכת "ולירושלים עירך"⁴⁴, אך אם נזכר ששכח 'טל ומטר' גם בפעם השניה ימשיך בתפילתו ויאמרנו בשומע תפילה ולא אמרי' שידלג עד שומע תפילה כיוון שכבר אמר ברכות אלו, דצריך להתפלל על הסדר⁴⁴] ואם השלים תפילתו

³¹ מאמר מרדכי (סי' קיז סק"ט), קיצוש"ע (סי' יט ס"ב), ושולחן הטהור (סי' קיז ס"ו), והגרמ"א פריינד (מרא דשמעתא אות לב) היה נוהג להורות בזה "דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד".

³² הגרמ"צ אבא שאול (שו"ת אור לציון ח"ב פ"ז אות לב), והגר"י נויבירט (אשי ישראל פכ"ג הע' קעז), וכ"כ באורח נאמן (סי' קיז סק"א).

³³ הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות ח"ב סי' נח).

³⁴ אך יש לעיין בדפסקי תשובות (סי' קיז הע' 51) נשאר בצ"ע על דבריו למ"ב דחושש לכתחילה לשיטות שא"א להשלים לאחר גמר הברכה שאפשר שיש בזה משום הפסק.

³⁵ שולחן הטהור (סי' קיז ס"ו), וכן הוא לשון הבי"י והש"ע (סי' קיז ס"ב) וסתימת לשון כל האחרונים והמ"ב (סי' קיז סק"ט). אמנם כתב בפסקי תשובות (סי' קיז הע' 53) שאפשר דנקטי דרך קצרה ולא דווקא הוא.

³⁶ קיצוש"ע (סי' יט ס"ו), כה"ח (סי' קיז סק"ז), עולת התמיד (סי' קיז סק"ו), בן איש חי (פ' בשלח אות יח).

³⁷ ערוה"ש (סי' קיז ס"ו), שולחן שלמה (סי' קיז ס"ד), שו"ת דברי ישראל (ח"א סי' רח) בשם ליקוטי חבר בן חיים (בהג' לסי' קיז).

³⁸ ש"ע (סי' קיז ס"ה).

³⁹ משנ"ב (סי' קיז סק"ט).

⁴⁰ עי' פסקי תשובות (סי' קיז הע' 54). והגר"ר ברוך בער שוב כתב לי שכך יוצא גם לפי דברי הגר"ש וואזנר בשבט הלוי ח"א סי' לב (מובא לעיל בהע' 30).

⁴¹ ש"ע (שם).

⁴² הגר"ש אלישיב (פניני תפילה עמ' קנז), והגר"ח קנייבסקי, וכ"כ הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"י סי' כג) דבדיעבד סמכין על הראשונים (רבינו יונה, ורשב"א בשם רב האי גאון ועוד) ע"פ הירשלאי (ברכות פ"ה ה"ב) שס"ל שיש לחזור לשומע תפילה.

⁴³ שו"ת שדה אלחנן (חאו"ח סי' ג').

⁴⁴ הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל שם הע' קעז). והוא הדין מי שחזר לברכת השנים משום שחשב שלא אמר טל ומטר ונזכר שאמר כתב הג"ר שמאי קהת הכהן גראס (דומ"ץ דק"ק בעלזא) בשו"ת שבט הקהתי (ח"ב סי' נד) שיחזור מיד למקום שאחז בתפילה, ול"ה הפסק.

⁴⁴ הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה תפילה פ"ח סכ"ב). והגר"ש אלישיב (פניני תפילה עמ' קנז).

ואינו רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו, אע"פ שעדיין לא עקר רגליו כעקורים דמי וצריך לחזור לתחילת התפילה, ואם לא עקר רגליו ועדיין לא אמר תחנונים חוזר לברכת השנים⁴⁵.

שכח טל ומטר במנחה של ער"ש

ג. אם לא אמר "טל ומטר" במנחה של ער"ש יש מי שסובר⁴⁶ שחייב בליל שבת לחזור ולהתפלל, שמאחר שלא אמר "טל ומטר" והוא מסדר התפילה, נחשב כאילו לא התפלל, כיוון ששינה ממטבע שטבעו חכמים. אמנם הכרעת הפוסקים⁴⁷ שדינו של מי ששכח "טל ומטר" כדינו של מי ששכח יעלה ויבוא ולכן בשבת מספק לא יחזור להתפלל. ובזה לא יתפלל תשלומין בתנאי דנדבה דאין מתפללים נדבה שבת ויו"ט⁴⁸, וכן מורים גדולי ההוראה⁴⁸.

מסופק אם שאל מטר

ד. בימות הגשמים אם נסתפק אם שאל מטר אם לא, עד שלושים יום בחזקת ששאל טל ולא מטר וצריך לחזור⁴⁹. (ולענין אם צריך שלושים יום או תשעים תפילות ע"י בסעיף הבא). אמנם הני מילי

⁴⁵ ש"ע (שם).

⁴⁶ הגר"ח מבריסק (על הש"ס ברכות כו:), וכן בשיעורי הגר"ח מבריסק עמ' עד) ורוצה לחלק בין טל ומטר להזכרת יעלה ויבוא, דטעות בטל ומטר הו"ל משנה ממטבע שטבעו חכמים בתפילה וחשיב כלא יאמר הברכה וכאילו לא התפלל כלל, וכבר הוזכר חילוק כזה בהג' חכמת שלמה על גליון הש"ע (על גליון הש"ע). ובהשמטות לקצוה"ש (שם) בשם הגרש"א ורטהיימר ג"כ כיוון לזה.

⁴⁷ קצוה"ש (סי' כח ס"ז), הגרצ"פ פרנאק (שו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' נד), הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה פ"ח הע' 82) ישעיות יעקב (סי' קיז סק"ג). וע"ע מש"כ בזה הגי' ישראל יעקב פישר (שו"ת אבן ישראל ח"ח סי' ח' ובמאסף תורני ישרון ניסן תשנ"ז עמ' שצט). ובפסקי תשובות (סי' קח הע' 104) וכן במ"ב של דרשו (סי' קח מספר 76) הוכיחו מהמ"ב כדעתם מזה שכתב המ"ב (סי' קח מס' 76) שחוזר על טל ומטר בגלל שמרויח בחזרתו, ולכא"ו בלאו הכי צריך לחזור שהרי נחשב כאילו לא התפלל.

⁴⁸ משנ"ב. (סי' קח סקל"ו).

^{48*} כן שמעתי מהגר"מ גרוס שר' חיים לא נפסק להלכה ופוסקים כמו ההר צבי. והטעם לכך נראה לי מכמה סיבות א. דהגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות חו"ו סי' ד') וכן בשו"ת שרגא המאיר (חו"ו סי' ס"א) ובס' ברכת אברהם (עמ"ס ביצה דף יז) כתבו שהשמועה בשם הגר"ח מבריסק לחלק בין טעה באזכרת טל ומטר שהוא כלא התפלל כלל ובין שכח יעלה ויבא בחוה"מ ובר"ח, שכנראה שמועה זו אינה נכונה ב. ועוד שכאמור מהמ"ב משמע להדיא דלא כהגר"ח ואין לנו אלא דברי המ"ב ג. ועוד שהחילוק של הגר"ח דברי חידוש הם, ושיטת יחידאה הוא נגד הפוסקים. ד. ועוד שספק ברכות להקל שלא להתפלל שוב שמו"ע ה. ועוד שכידוע כמה מרן הגר"ח מבריסק היה נזהר ומוזהיר לבל יורו ממנו הלכה למעשה בהיותו ירא הוראה גדול, ואין לפסוק ע"פ מה שכתוב בשיעורי הגר"ח שיצא ע"י תלמידיו. ו. ויש עוד טעמים לכך כמובא בפוסקים החולקים על הגר"ח.

⁴⁹ ע"פ שולחן ערוך (סי' קיד ס"ח), והנה כדי להבין סעיף זה ומקורותיו יש להקדים: כתב המ"ב (סי' קיד סקל"ח) בשם מור וקציעה (סי' קיד) ומגן גיבורים (באלף המגן סי' קיז סק"ב) שאם היה ברור לו שהיה דעתו לזכור מין המאורע בתוך התפילה, ולאחר זמן מופלג נפל ספק בליבו אם זכר בתפילתו או לא אין צריך לחזור, ואם נתעורר הספק מיד אחר התפילה יש לחזור. ואמנם כ"כ המגן גיבורים בשם המור וקציעה אך העיר הגרש"ז אויערבאך (שש"כ פנ"ז הע' יז) שבמור וקציעה מבואר שאף אם נזכר מיד אחרי התפילה אינו חוזר, וליישב הסתירה כתב בפסקי תשובות שאחר העיון בדברי היעב"ץ במור וקציעה וביתר ביאור בסידורו (דיני ר"ה אות ה) ע"פ דברי הטי"ז (סי' תכב סק"א) דמייירי שאם **תוך כדי תפילתו** היה מונח בדעתו שיש להזכיר אז אפי' נתעורר הספק מיד אחר התפילה לא חוזר אך מה שהביא המגן גיבורים ומ"ב אחריו זה שהעתיקו דבריהם באופן **שלפני התפילה** ידע שיש לו להזכיר מעין המאורע כהוגן. ותמצא בכל הסעיף הזה את החילוק הזה בין אם **תוך כדי תפילתו** היה מונח בדעתו וכו' שזה מש"כ במור וקציעה ע"פ דברי הטי"ז לבין באופן **שלפני התפילה** ידע שיש לו להזכיר וכו' שזה המגן גיבורים והמ"ב דברו ותמצא שהדינים שונים בזה ועל כן הדגשנו את החילוקים שביניהם.

שצריך לחזור רק אם תוך כדי תפילתו היה מונח בזכרונו ודעתו שיש להזכיר מעין המאורע כהוגן ונתעורר לו הספק תוך תפילתו סמוך להברכה שבה האזכרה, אמרינן שמא באותו רגע נשכח ממנו ולא אמר כהוגן⁵⁰, והוא הדין באופן שלפני התפילה ידע שיש לו להזכיר מעין המאורע כהוגן ובמחשבה זו התחיל תפילתו, אך תוך כדי תפילתו אפשר ששכח, ונתעורר לו הספק מיד אחר התפילה שצריך לחזור⁵¹, וכמו"כ אם לפני התפילה לא זכר לשים ליבו להזכרת מעין המאורע, וגם תוך כדי התפילה לא נתעורר לכך, אז אפי' נתעורר הספק אחר זמן מופלג צריך לחזור ולהתפלל⁵². אך אם לפני התפילה היה מונח בזכרונו ודעתו שיש להזכיר מעין המאורע כהוגן ונתעורר לו הספק לאחר זמן מופלג [ובשיעור זמן מופלג יש להסתפק באם תלוי דוקא בסיום התפילה או אפילו אם מאריך בתפילתו ג"כ נחשב זמן מופלג, אם עבר שיעור זמן שבו יתכן שישכח מה שאמר⁵³] סמכינן שאמר כהוגן ואין צריך לחזור⁵⁴, וכל שכן אם תוך תפילתו היה מונח בזכרונו ודעתו שיש להזכיר מעין המאורע כהוגן, אזי סמכינן על החזקה שאמר כהוגן ואפי' נתעורר לו הספק מיד אחר התפילה⁵⁵ (אך כתבנו לעיל שאם נתעורר לו הספק תוך תפילתו סמוך להברכה שבה האזכרה צריך לחזור) ויש מי שכתב⁵⁶ שאפי' אם בסמוך למקום שצריך להזכיר מעין המאורע ידע שצריך להזכיר ובגמר התפילה נסתפק חוזר ומתפלל (אך כאמור הכרעת המ"ב והפוסקים לא כן). וכל זה באדם רגיל, אבל אדם אשר יודע ומכיר בעצמו שגם תוך כדי התפילה מחשבתו משוטטת ותפוסה בטרודותיו, י"א⁵⁷ דמסתבר דאפי' ידע תוך כדי התפילה שיש לו להזכיר כהוגן, אם נתעורר לו הספק אפי' אחר זמן מופלג חוזר ומתפלל, כי ע"פ טבעו יודע שיכול מיד לשקוע בתהום מחשבותיו ולשכוח ולהזכיר כהוגן הגם שרגע לפני כן זכר מכך, ורק כשזכר עכ"פ קרוב לודאי שהזכיר כהוגן שפיר דמי, מאידך י"א⁵⁸ שגם במי שמחשבותיו טורדות אמורים דברי הפוסקים שאם היה דעתו קודם התפילה לומר כהוגן אינו חוזר כשנסתפק. ומי שרגיל להתפלל כל תפילתו מתוך סידור, ונסתפק אחר התפילה אם שאל כדן י"א⁵⁹ שתלינן שאמר מתוך סידור כדן. וכל⁶⁰ שכן אם עשה לעצמו סימן שלא ישכח כגון שכפל שם הדף, הרי זה בודאי הזכיר ומעשה מוציא מיד ספק, וכן יעשה כל אחד החושש שמא שכחה תשלוט עליו והרי זה זריז ונשכר.

בענין ל' יום או צ' תפילות לחזקה שאמר ההזכרה כהוגן

ה. י"א⁶¹ שהעיקר תלוי בשלושים יום בין להקל בין להחמיר ולכן לענין שאילת מטר שיש בשלושים יום פחות מתשעים תפילות (מפני תפילות שבת) כבר הורגל לשונו לומר כהלכה, וי"א⁶² שצריך

⁵⁰ מור וקציעה ע"פ דברי הט"ז שם.

⁵¹ מגן גיבורים ומ"ב (שם).

⁵² משנ"ב (שם).

⁵³ כן הסתפק הגרש"ז אויערבאך (שש"כ שם).

⁵⁴ מגן גיבורים ומ"ב (שם).

⁵⁵ היעב"ץ במור וקציעה ע"פ דברי הט"ז (שם).

⁵⁶ שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' עח) והסכים עמו החיד"א בברכ"י (סי' תכב סק"ג) בשם הר"י מולכן. וכן מצדד בתורת חיים סופר (סי' קיד סק"א).

⁵⁷ שו"ת ויען יוסף (חאו"ח סי' נב, פאפא).

⁵⁸ הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"ח סי' קסג).

⁵⁹ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"ב סל"א).

⁶⁰ כה"ח (סי' קיד סקנ"ד) בשם חסד לאלפים (סי' קיד סק"א).

⁶¹ הגר"א (הובא במ"ב סי' קיד סקל"ז).

⁶² דה"ח א"ר ודרכי משה (הובא בשעה"צ סי' קיד סקכ"ז).

לחזור מספיקא עד שיושלם תשעים תפילות. והכריע המ"ב (סי' קיד סקל"ז) להקל כשניהם דספק ברכות להקל. ואע"פ שעל הצד שצריך לחזור, הרי המשך הברכות בתפילתו אינן כהוגן נאמרו בזה הרבה תירוצים באחרונים ועי' 63. אמנם מחמת זה יש מי' 64 שמצדד להחמיר שאין להתפלל הלאה כשיש ספק על תפילתו עד הנה והביא שכן הוא הכרעת כמה פוסקים 65, אך המ"ב והפוסקים 66 לא ס"ל כן. ולענין ש"ץ המתפלל לפני העמוד שאם מתפלל בקביעות אזי לערך במחצית משלושים יום יספיק לומר תשעים פעמים האזכרה, שוב אינו חוזר תפילתו כשספק לו אם הזכיר כהוגן 67. ויש שכתב 68 שאפי' אם אירע שדילג איזה יום או יומים מלהתפלל באלו השלושים יום לא הורע חזקתו ואע"פ שיש 69 מפקפקים בזה, מ"מ הסכימו עמו הרבה אחרונים 70. ואם בתוך השלושים יום טעה בתפילתו י"א 71 שעליו להתחיל ל' יום מחדש, וי"א 72 שלא, ויש 73 מסתפקים. ויש שכתבו 74 שעליו להשלים את היום שטעה או להוסיף קצת על המנין, אך אין סותר את הימים שלפניו. ואם 75 כבר עברו שלושים יום או תשעים תפילות ועדיין שם לב ששלשה פעמים רצופים טועה ואומר עדיין האזכרה הקודמת [אבל פעם או שתיים שטעה עדיין לא איתריע חזקתו, וכן אם מיד תוכ"ד תופס עצמו שטעה ומתקן עצמו נמי שפיר דמי, דהוי הוכחה שמרגיש בטעותו], אזי הדבר מוכיח ששיגרא דלישנא עדיין בפיו ולא הורגל לומר כהוגן, ושוב אם יסתפק אם הזכיר כהוגן יצטרך לחזור ולהתפלל. ודע, דיש שכתבו 76 דמש"כ חז"ל ל' יום או צ' תפילות היינו בסתמא, אבל אם מכיר בעצמו שהוחזק אף קודם ל' יום שאינו טועה, יכול להחזיק עצמו שלא טועה, וכן להיפך מי שמכיר בעצמו שטועה אחרי ל' יום, כשמסופק אם טעה עליו לחזור, ולכן יש שכתבו 77 דנהי דלענין ל' יום או צ' תפילות אין לנו אלא דברי חז"ל וסתימת הפוסקים דסגי כדי להקל בספק אם הזכיר, מ"מ כשאין הספק מוכרע, כגון גם לענין שטעה בתוך ל' יום (דאיכא פלוגתא הפוסקים וכנ"ל) או בטעה ג' פעמים לאחר ל' יום שפיר יכול לסמוך על שיטת אלו שיבחיין האדם עצמו אם כבר הורגל לשונו.

63 הגרש"י אויערבאך (שיח הלכה אות כז) תירץ ע"פ הפוסקים שהטועה באזכרה תפילתו תפילה אלא שצריך לתקן טעותו, לכן אין חשש להזכרת שם שמים לבטלה כשממשיך תפילתו. ובשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' כד ד"ה והנה בספרי) תירץ כעין דברי המג"א (סי' קנט סקט"ו) בספק ספיקא דרבנן לקולא דמותר לברך עליה דהוי כודאי נטילה ולכן ה"ה כאן י"ל דכיון דנקטינן ספיקא דרבנן לקולא, שוב הוי כודאי אמר עד עתה כהוגן, ולא הוציא שם שמים לבטלה, ולאחר הכרעה זו שוב לא חשיב בגדר ספק כלל, ושפיר יכול להמשיך תפילתו.

64 כ"כ בשו"ת יביע אומר (ח"ב סי' ט').

65 שד"ח (במכתב לחזקתו סי' י'), וקיצושי' (בהערותיו שבסוף ספרו והוזכר בקצרה גם בהגהותיו לחם הפנים בסי' יט סי"ב).

66 מ"ב (סי' קיד סקל"ז), כה"ח (סי' קיד סקמ"ט), ובן איש חי (פ' בשלח אות ט"ו).

67 שע"ת (סי' קיד סקט"ו), וערוה"ש (סי' קיד סי"ד).

68 הטי"ז (הובא במ"ב סי' קיד סקל"ז).

69 וכדכתב במ"ב (שם סקל"ז) בשם מחצית השקל, מאמ"ר, ודה"ח.

70 ש"ע הרב (סי' קיד ס"י), החיד"א (בקשר גודל סי' יד סקט"ז), מקו"ח לחו"י (סי' קיד סק"ח), מגן גיבורים (סי' קיד סק"יד), וכה"ח (סי' קיד סק"ג).

71 מקו"ח לחו"י (סי' קיד סק"ח), וברכת הבית (שער מ' סקל"ז).

72 כה"ח (סי' קיד סקנ"ב) בשם כמה פוסקים.

73 מחצה"ש (סוף סי' קיד), והחיד"א (במחזיק ברכה סי' קיד סק"ג).

74 פתחי תשובה (סי' קיד ס"ח), והגרש"י אויערבאך (הליכות שלמה תפילה פ"ח הע' 94).

75 א"א בוטשאטש.

76 פתחי תשובה (שם), ושו"ת רב פעלים (ח"ב סי' יז) בשם עיקרי הד"ט (סי' ה' אות נב).

77 פסקי תשובות (סי' קיד הע' 101).

בענין העצה לומר תשעים פעמים ההזכרה

ו. אם אמר תשעים פעמים ברכת השנים עד אחר תיבת ותן טל ומטר משם ואילך אם אינו זוכר אם שאל מטר הרי הוא בחזקת ששאל מטר ואינו צריך לחזור⁷⁸. ויש שכתב⁷⁹ לכתחילה לאומרו מאה ואחד פעמים [או ק"ג פעמים⁷⁹] אך האחרונים⁸⁰ הסכימו שסגי בתשעים פעמים אך גם לדבריו מודה שבדיעבד אם אמר רק 3 פעמים שוב לא יחזור להתפלל כשאנו זוכר אם אמר כהוגן. ואם הרגיל עצמו מ"ה פעמים שהם כנגד ט"ו יום, משעבר אח"כ ט"ו יום חזקה שאמר כהוגן⁸¹. וכשאומר התשעים פעמים יתחיל מן "ואת כל מיני תבואתה" וכו'⁸², ויש שכתב⁸³ שיאמר גם תיבות "על פני האדמה". ויש לומר זאת צ' פעמים ברציפות ולא יפסיק ביניהם בהיסח הדעת גמור⁸⁴. ויש מי שסובר⁸⁵ שאין צריך לומר את הצ' פעמים ברציפות. ועכ"פ⁸⁶ יש לו לאומרו בפיו ולא סגי שישמע זאת מאדם אחר הגם שמטה אוזנו ושומע כהוגן, ובשעה שאומרו בל יתעסק בדברים אחרים המסיחים הדעת, ויאמרנו במתינות ובשימת לב לאמץ הדבר לליבו ולהכניסו לזכרונו, ואם⁸⁷ אומרו וליבו בל עימו לא עשה כלום להרגיל לשונו. [וכשחל ז' מרחשון במוצ"ש י"א⁸⁸ שאין איסור לשון צ' פעמים בשבת ואין בזה משום מכין משבת לחול, אולם יש מי⁸⁹ שמאריך בזה ומסיק להחמיר]. וכתבו הפוסקים⁹⁰ שבכל ענין אם רואה שגם אחרי אמירתו צ' פעמים ויותר, עדיין לשונו לא הורגל לכך בשעת תפילה, אם אירע לו כן בג' תפילות רצופות הדבר מוכיח בעליל שלא הועילה לו אמירתו, ואיתרע חזקתו, וצריך לומר עוד פעמים עד שיתרגל לשונו, והיינו⁹¹ דוקא כשטעה בלשונו ג' פעמים ולא תפס עצמו תוכ"ד, שאם תפס עצמו מיד, אדרבה מוכיח שהורגלה לשונו לומר כהוגן. ואם מסופק אם כבר אמר צ' פעמים יחזור להתפלל בתורת נדבה⁹². - וכל האמור הוא לסתימת הש"ע והפוסקים, אך רבים מהפוסקים⁹³ מפקפקים על עצם דין זה שיועיל אמירה צ' פעמים וחששו לשיטות הראשונים⁹⁴ שאף אם הוא ירגיל לשונו מתחילת אתה גיבור ואילך, בלא

⁷⁸ מ"ב (סי' קיד סק"מ) ע"פ הש"ע.

⁷⁹ החתם סופר (הובא במ"ב סי' קיד סקמ"א), וטעמו ע"פ המבואר בגמ' (חגיגה ט:) אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למאה ואחת פעמים וגם שהוא כנגד מספר התפילות שיש בל' יום מיום א' דפסח.

⁷⁹ כ"כ בכה"ח (סי' קיד סקנ"ח) בשם חסד לאלפים ויפה ללב כי ק"ג הוא מספר התפילות המדויק ל' יום מיו"ט א' דפסח.

⁸⁰ שד"ח (מע' ר"ה סי' ג' אות ד'), ועי' בליקוטי הערות על החת"ס שם בשם כמה ספרים.

⁸¹ מ"ב (סי' קיד סקמ"ב) בשם השע"ת.

⁸² משנ"ב (סי' קיד סק"מ).

⁸³ שולחן שלמה (סי' קיד ס"ד).

⁸⁴ אורח נאמן (סי' קיד סקכ"ג).

⁸⁵ הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל פכ"ג הע' קלז).

⁸⁶ אורח נאמן (שם).

⁸⁷ עי' בספר עולת ראייה (סי' ז').

⁸⁸ הגרש"ז אויערבאך (הובא בס' מאור השבת ח"ב עמ' תקצו), וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חיי"ט סי' יד), וכן אמר לי הגר"מ גרוס.

⁸⁹ הגר"מ ברנסדורפר (שו"ת קנה בושם ח"ב סי' י').

⁹⁰ הגרש"ז אויערבאך (מ"ב ביצחק יקרא), א"א בוטשאטש (סי' קיד), וכ"ה בהג' טהרת השולחן (סי' קיד שבסו"ס ש"ע החדשים).

⁹¹ א"א בוטשאטש (סי' קיד).

⁹² הגר"ח קנייבסקי (אשי ישראל פכ"ג הע' קלא).

⁹³ כמובא בב"ה"ל (סי' קיד ס"ט ד"ה אם ביום) בשם הגר"א והט"ז.

⁹⁴ רבינו פרץ וסייעתו המובא בטור (הובא בב"י).

ברכה ראשונה דמגן אברהם לא הוי בחזקת הרגל כשמתחיל להתפלל כסדר ברכת מגן ואח"כ אתה גיבור, וה"ה לענין שאלה שבברכת השנים, ומצינו בכמה מגדולי האחרונים⁹⁴ שכתבו שנכון לימנע מלעשות עצה זו. אמנם⁹⁵ מי שיודע בעצמו שטבעו ורגילותו לבוא הרבה לידי ספק, שאז ראוי יותר שיעשה עצה זו ובכך ימנע ממנו לחזור ולהתפלל שוב ושוב תפילותיו, כי לאחר שכבר עשה עצה זו הסכמת הפוסקים ששוב אין לו לחזור תפילתו כשנסתפק אם הזכיר כהוגן, כי כן עיקר שכמעט כל האחרונים⁹⁶ העתיקו דברי הש"ע בשם מהר"ם מרוטנבורג להלכה.

אמר "ותן טל ומטר" משמחת תורה,

ז. בין שמחת תורה לז' מרחשון אם שכח ואמר "ותן טל ומטר" במקום "ותן ברכה" נחלקו הפוסקים אם צריך לחזור ולהתפלל, ד"א⁹⁷ שאין צריך לחזור מכיון שלמעשה כבר היו צריכים להתחיל ולומר משמחת תורה, וכיון שהוא זמן גשמים לא מיקרי קללה, ועוד⁹⁸ שיש לצרף את הראשונים שס"ל שצריכים מדינא לשאול על המטר באר"י משמיני עצרת ואילך, וי"א⁹⁹ שצריך לחזור ולהתפלל, ויש שהורו¹⁰⁰ שיחזור ויתפלל בתורת נדבה, ויחדש איזה דבר בשומע תפילה.

פרטי דינים למתפלל שוב מחמת שטעה בראשונה ואם טעה גם בשניה

ח. (הנה בנדון זה האריכו הפוסקים והאחרונים¹⁰¹ לישא וליתן ולהתפלל בעומקה של סוגיא זו ומחמת קוצר הזמן נביא רק את תמצית הדינים למעשה לפי חלק מהשיטות). יש לדון לגבי מי שמתפלל שוב מחמת שטעה בראשונה, האם תפילתו הראשונה כבטילה כאילו לא התפלל כלל, או שתפילתו הראשונה תפילה היא, ורק חסר בה האזכרה הראויה ומצינו הרבה נפק"מ בדבר (נציין חלק מהנפק"מ) א. אם צריך לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' על תפילתו הראשונה שלא היתה כהוגן¹⁰². ב. אם יאמר ה' שפתי תפתח לפני תפילתו השניה¹⁰³. ג. אם נכון שלא יפסיק בין

⁹⁴ שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' רסג), דה"ח, פתחי העולם (סי' קיד סקכ"ד), ובדעת הש"ע הרב (סי' קיד סי"א) ע"י פסקי תשובות וכן ס"ל להיעב"ץ בסדורו וגם במור וקציעה (סי' קיד) ובתשובותיו שאלת יעב"ץ (ח"א סי' פא).

⁹⁵ ברכת הבית (שער מ' סקל"ח).

⁹⁶ מג"א (סי' קיד סק"ג), מקו"ח (סי' קיד סק"ט), שו"ת נודע ביהודה (קמא סי' כו, ותנינא סי' פה), ישועות יעקב (סי' קיד סק"ג), מגן גיבורים (סי' קיד סק"ו), שו"ת האלף לך שלמה (סי' מט), שו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' שנה), שו"ת פני מבין (סי' יז) ובא"א בוטשאטש (סי' קיז) מעיד על עצמו שנהג לעשות עצה זו.

⁹⁷ כ"כ הרעק"א (על הגיליון הש"ע בסי' קיז) בשם תורת חיים (הקדמון), וכ"פ באורחות חיים (ספינקא סי' קיז סק"א), תורת חיים (סופר סי' קיז סק"ו), תהלה לדוד (סי' קיז סק"ב), הגר"צ אבא שאול (שו"ת אורליי"צ ח"ב פי"ז אות לא), הגר"ש אויערבאך (הליכות שלמה תפילה פי"ח סי"ח), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פי"ב סכ"ו), וכ"פ בשו"ת יביע אומר (ח"ה סי' טו, וח"י סי' י), ועי' בשו"ת יחיה דעת (ח"ב סי' י).

⁹⁸ כ"כ בשו"ת יביע אומר (שם). ושמעתי שהגר"ש דבילצקי הנהיג לכתחילה לשאול טל ומטר בשומע תפילה משמחת תורה עד ז' מרחשון.

⁹⁹ כ"פ החזו"א (דינים והנהגות פי"ד אות כו), הגר"ש וואזנר (קובץ מבית לוי ח"י עמ' צט), והגר"ר נתן גשטטר (שו"ת להורות נתן ח"ז סי' ה), וכ"כ בשו"ת אבני ישפה (ח"א סי' טז).

¹⁰⁰ שו"ת אבני ישפה (שם) ופסקי הלכה (עמ' טו) בשם הגר"ש אלישיב.

¹⁰¹ עי' בזה בשם הגר"ח (כתבים סי' א'), ובבני ראם (סי' מג), ובברכת מרדכי להגר"מ אזרחי (שבת סי' יט), ובשו"ת הר צבי (או"ח סי' ס' וסי' נה), ובקה"י (ברכות סי' יב). ועי' בזה באשר לשלמה (מועד סי' א') באריכות גדולה. ועי' בפסקי תשובות (סי' קיד אות ט') שהביא חלק מהמראה מקומות וכן בכל הנוגע לסעיף זה עיי"ש מה שהאריך בזה ובמקורות שם.

¹⁰² עי' בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' כד) ושו"ת אפרקסת אדעתיא (ח"ב סי' ס"ג) שכתבו שלא מצינו בשום אחד מהראשונים או האחרונים שיציין שיש לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" על תפילתו הראשונה שלא היתה

תפילתו הראשונה לשניה כדי לסמוך גאולה לתפילה (דהיינו בתפילת שחרית) ד. אם נכון שבתפילה השניה יהיה בטלית ותפילין¹⁰⁴. ה. אם צריך לחזור אחר מנין לתפילה השניה¹⁰⁵. ו. והנפק"מ תהא גם לענין מי שטועה בתפילתו באיזה אזכרה או שכחת מעין המאורע המחייבת חזרה וחזר להתפלל שוב ואכן תיקן טעותו הראשונה אך טעה בטעות אחרת המחייבת חזרה שוב [ושכיח הדבר בר"ח כסליו שעדיין שואלים מטר שאף אם מסופק צריך לחזור עד ז' כסליו ובתפילתו השנייה שכח יעלה ויבא] שבזה אם תפילה בטעות תפילה היא אלא שחסר באזכרה אין צריך להתפלל בשלישית, ואם אין תפילתו תפילה צריך להתפלל בשלישית. ולמעשה בריטב"א (תענית ג') ובעוד פוסקים מבואר שתפילתו הראשונה תפילה היא, רק שחסר האזכרה הראויה. אולם רבים מהאחרונים¹⁰⁶ תלו את זה במח' ראשונים. ולמעשה מסקנת רבים מהאחרונים¹⁰⁷ שיתפלל בשלישית ובתנאי דנדבה, אך כיוון שכתב החיי אדם (כלל כ"ז סי"ז) שבזמננו יש להמנע מלהתפלל נדבה, כי אין אנו מכוונים היטב בתפילה, ונמצא שכרו בהפסדו, לכן עדיף להשתדל לשמוע תפילה מהש"ץ ויכוון לצאת ידי חובתו ואע"פ שאין לנו אלא הכרעת הביה"ל (ריש סי' קז) שחולק על דברי החי"א ומכריע שגם

כהוגן, ומזה הוכיחו שתפילתו הראשונה תפילה היא, אך זה אינו ראייה דהא הבאנו בהע' בשם כמה פוסקים שגם אי נימא תפילתו הראשונה לאו תפילה היא, מ"מ ברכותיו אינם לבטלה עיי"ש, וא"כ י"ל דלכן לא צריך לומר "ברוך שם וכו'. ולענין ברכה לבטלה וחיוב מאה ברכות דעת החזו"א (מעשה איש ח"ב סי' צ"ח) והגרש"ז אויערבאך (הליכו"ש תפילה פ"ח הע' ו') שאין ברכותיו לבטלה ואף עולה לו התפלה למאה ברכות אף אם שכח בה הזכרה באופן שחייב לחזור. ועי' במשנ"ב (סי' תפ"ח סק"ב) לגבי הכרזת השמש שלא לומר ותן טל ומטר משום שאין ראוי להראות שאין חפצים בגשם, אך מ"מ ראוי להזכיר זאת בחשאי כדי שלא יכשלו הציבור באיסור ברכה לבטלה, ומשמע מהמ"ב שברכותיו לבטלה. אך בפסקי תשובות (סי' קיד הע' 79) דחה זאת דאפשר לבטלה לאו דוקא, אלא תפילה שלא כהוגן הוא, וראייה שלא מצינו לשום אחד מן הפוסקים שיוורה לומר בשכמל"ו. אכן, בחיד"א (בעבודת הקודש מורה באצבע אות פה) מזהיר להזדרז לבל לשכוח האזכרות ומעין המאורע כדי שלא יהיו ברכותיו לבטלה, אך בשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ב סי' סג) תמה עליו בזה. [אמנם החיד"א לשיטתו שכתב (שם אות ר"ז) בשי' הבה"ג שמצות ספיה"ע הוא מ"ט תמימות ואם חיסר אחת שוב לא יכול לברך שהברכות שביד קודם לכן הן ברכות לבטלה למפרע, אך גם שם חלקו עליו כל האחרונים (עי' שו"ת קנאת סופרים (עמ' פ' ד"ה ובנדון הספירה) ובשד"ח (מע' והכ' סי' א') ובשו"ת יגל יעקב (או"ח סי' ס"ד), שו"ת רב פעלים (ח"ג סי' לב), שו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' מ"ה), שו"ת קנין התורה (ח"ה סי' מה), שו"ת שרגא המאיר (ח"ו סי' ל"א) שו"ת אורח ישראל (או"ח סי' נד) וע"ע בזה בשו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סי' כא) בהרחבה ואכמ"ל].

¹⁰³ בנוכר תוך כדי תפילתו שעליו לחזור לראש התפלה כתב הריטב"א (שם) שלא יאמר שוב ה' שפתי, וכ"כ בפירוש ר' יונתן מלוניל (על הרי"ף ברכות דף כ. מדפי הרי"ף) ובאפיקי מגינים (סי' קיד סק"ז), אך כשנזכר כשכבר סיים תפילתו כתב הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ ח"ה סי' כד) שבתפילתו השניה יאמר "ה' שפתי וכו'". ובערוה"ש (סי' קי"ד סי"ח) כתב שאף בחזור תוך כדי תפילתו חוזר לומר "ה' שפתי וכו'", משום שהברכות הראשונות בטלים והוי הפסק, מאידך בכה"ח (סי' תכ"ב סקט"ו) ובשע"ת (סי' תכ"ב סק"ב) כתבו דאף שגמר כל התפלה אין צריך לומר שוב ה' שפתי וכו'.

¹⁰⁴ באשל אברהם בוטשאטש (סי' כ"ה סי"ב) כתב שיניח תפילין בתפילתו השניה, וכן העלה באות חיים ושלוש (סי' כ"ה סק"ח) ושו"ת בית שערים (סי' קמ"ה), אך בשו"ת פרי השדה (ח"א סי' צ"ח) ושו"ת פני מבין (סי' כא) ושו"ת מהרש"ג (ח"א סי' נב) ושו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ב סי' ס"ג) כתבו שאין חייב בכך כלל.

¹⁰⁵ בשו"ת ברכות שמים (סי' מ"ב) כתב שאין צריך לחזור אחר מנין לתפילה השניה. והגרש"ז אויערבאך (הליכו"ש פ"ה אות יד) הורה שלכתחילה יהדר אחר מנין לחשוש לסוברים דתפילה ראשונה לא הוי תפילה, אלא שאין צריך לטרוח לכך עד ד' מיל לפניו ומיל לאחוריו. והגר"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו חיד"ד סי' ל"ז) כתב שה"ה משאר כל סיבה וכ"ש ביטול תורה אין צריך לחזור אחר מנין לתפילתו השניה.

¹⁰⁶ עי' במראה מקומות שבהע' 101.

¹⁰⁷ כ"כ בשו"ת לבושי מרדכי (ח"ב סי' יב) ובפסקי תשובות (סי' קיד הע' 79) בשם הרבה אחרונים. ושמעתי מהגר"מ גרוס שצריך להתפלל בשלישית ולא הזכיר להתפלל בנדבה.

בזמננו אפשר להתפלל בנדבה ושכן משמע מהשו"ע, מ"מ כמה אחרונים¹⁰⁸ הביאו דברי החי"א להלכה וחששו לדבריו, ועוד שיש מי¹⁰⁹ שליקט והביא מכמה ראשונים שנוקטים כשיטה זו שלא לחזור ולהתפלל בספק, [ויש שכתב¹¹⁰ שאף אם מדובר בתפילת ערבית, יוכל להשלים בחזרת הש"ץ תפילת שחרית ולכוין לשם תשלומי ערבית, אך זה אינו מוסכם אצל הפוסקים¹¹¹].

¹⁰⁸ הקיצושי"ע (סי' כא סי"ז), והערוה"ש (סי' קיז), וכן חשש לדבריו בשו"ת לבושי מרדכי (ח"ב סי' קפ), ועי' בכה"ח (סי' קיז סק"ב). ועי' במ"ב בסי' צד (סי' קז) שהביא מהפמ"ג שאין כדאי להתפלל היום נדבה, וכן בסי' רצד (סק"ח) כתב בשם הפמ"ג שאין להתפלל נדבה אלא מי שמכיר עצמו זריז וזהיר ושיכוין.

¹⁰⁹ הגרא"י זילבר (בירור הלכה סי' קיז) מביא רוקח (הל' תפילה שכד) שכתוב כהחיי"א, וכן באוצר הגאונים (ברכות סי' קכו) בשם רב האי גאון. אך מה שכתוב בריטב"א (הל' ברכות פ"ב הלכה כו) **שאפשר** שיתפלל שוב אינו ראיה עיי"ש.

¹¹⁰ שו"ת חיי הלוי (ח"ב סי' יב). וכתב בפסקי תשובות (סי' קיד הע' 82) שכסניף אפשר לצרף שיטת החסד לאברהם (תנינא סי' כ') שבטעה באזכרה בתפילת ערבית אינו חוזר דמעיקר התקנה תפילת ערבית רשות, ואע"פ שנדחים דבריו מההלכה, וכדמשמע במג"א (סי' רלו סק"א), מ"מ לצירופי לעוד סברות להקל וכגון הא דלהתפלל פעם שלישית בטעה גם בפעם שניה בדבר אחר שפיר דמי.

¹¹¹ כן העיר לי הג"ר ברוך בער שוב בהגהותיו לקונטרס זה.

פרק ג' – דיני ברכת ברק ורעם

כששמע רעם וברק כאחד

א. על הברקים והרעמים אומר "בא"י אמ"ה עושה מעשה בראשית". ואם ירצה יאמר "בא"י אמ"ה שכוחו וגבורתו מלא עולם"¹. אמנם העולם נוהגים לברך על הברקים "עושה מעשה בראשית" ועל הרעמים שכוחו וגבורתו כו' אמנם באמת שייך כל אחת מהברכות על שניהם, ועל כן אם שמע רעם וראה ברק כאחד, מברך ברכה אחת דהיינו "עושה מעשה בראשית" על שניהם, ואם בירך שכוחו וגבורתו מלא עולם ג"כ יוצא².

כשרואה הברק קודם שמיעת הרעם

ב. כשרואה הברק קודם שמיעת הרעם מברך תחילה על הברק עושה מעשה בראשית ואח"כ על הרעם שכוחו וגבורתו כו"³, ואע"פ שתוך כדי ברכתו על הברק כבר התחיל לשמוע הרעם, ואפי' אם הוא עדיין בתחילת הברכה, יסיים הברכה על הברק ואח"כ, אם הוא עדיין תוכ"ד לגמר שמיעת הרעם יברך על הרעם, אבל אם עדיין לא התחיל לברך על הברק וכבר שומע הרעם, מברך ברכה אחת על שניהם⁴. אמנם אם היה הרעם תוך כדי דיבור [ובשיעור תוך כדי דיבור עיין⁵] מראית

¹ ש"ע (סי' רכו ס"א).

² משנ"ב (סי' רכו סק"ה).

³ משנ"ב (שם).

⁴ ברכת הבית (שער ל' ס"ד). ועי' בקונטרס גשמי ברכה מש"כ בשם הגר"א שטיינמן (הובא בס' שער העין פ"ד הע' כט).

⁵ מצינו חמשה מקומות במ"ב שיש סתירה לכאן ולכאן דבסי' רו סק"ב ובשעה"צ שם סק"י וכן בסי' תפז סק"ד ובשעה"צ שם סק"ג ובסי' תקפד סק"ז כתב ששיעורו בשלוש תיבות, 'שלוש עליך רבי', ואילו בסי' רסז סק"ט כתב ששיעורו הוא ד' תיבות, 'שלוש עליך רבי ומורי', ובסי' קכד סק"ד הביא ב' השיטות ולא הכריע. והורה הגר"ח קנייבסקי (שער העין תשובה לג') שהעיקר הוא ששיעורו הוא ג' תיבות אחרי שכן סתם המ"ב בשני מקומות וכן דעת רוב האחרונים. ומש"כ המ"ב בסי' רסז סק"ט ששיעורו ד' תיבות תירץ בשיח הלכה (ח"ב סי' קיח אות ג'). ששם גם אם לא יתקן הרי יצא יד"ח, ואינו מפסיד שום דבר גם אם יתקן תוך שיעור אמירת ד' תיבות וירויח שתיקן לפי הדעות שהשיעור הוא ד' תיבות. ושמעתי מהגר"מ גרוס שלמעשה מקילים בד' תיבות. אך מצאתי שזה מח' ראשונים דבגמ' בב"ק (עג:) הגירסא היא 'שלוש עליך רבי ומורי', ואילו בירושלמי (ברכות פ"ב ה"א, ומועד קטן פ"ג ה"ז, ונזיר פ"ד ה"א, ושבעות פ"ב ה"ג) הגירסא היא 'שלוש עליך רבי', וכתב הרא"ש (בב"ק סי' ז'), ושבעות פ"ד סי' טז, ונזיר כ: ד"ה (והוא) שהגירסא בב"ק 'שלוש עליך רבי' וכתב שם בפלפולא חרריפתא (אות ז') שכן עיקר, והיינו שכך הרא"ש פוסק, (וכ"כ רעק"א בגיליון השי"ע יו"ד פי' רמב סט"ז שלשי' הרא"ש הגירסא בב"ק היא בלי מורי), וכן הוא ברי"ף (פ"ד דשבעות), וכן איתא ברש"י (שבעות לב. ד"ה תלמיד, ובנזיר כ: ד"ה יתיב) וברשב"ם (בב"ב קכט: ד"ה והלכתא), ובתוס' (בב"ב קכט: ד"ה והלכתא, ונזיר כ: ד"ה יתיב ופסקו תוס', בב"ב שם, ובתמורה כה:), וכן הוא בריטב"א (נדרים פז, ובב"ב קכט: ד"ה וכל) ובמאירי (בבית הבחירה פ"ד דנזיר) ובסמ"ג (מצות לא תעשה סי' ט"ז וסי' רמא) וברוקח (סי' ריג) ובאגודה (שבעות סי' כ', ונזיר סי' ז') ובערוך (ערך ת"ק ב') ובר"י בן חכמון (בב"ב קכט:), וכן הוא בתשובת ר' יהודאי גאון המובא בכל בו בשו"ת שלו (דף קט.), וכן פסק הרמב"ם בחיבורו (הל' שבעות פ"ד הי"ז) ובפירוש המשנה (פ"ד דשבעות ופ"ד דנזיר) ובה הקשה העמודי אש (סי' ב' אות ט') על הבית יוסף שכתב (חוי"מ סי' ל"ח) וז"ל: "כתב הרמב"ם פ"כ מהל' עדות דתוכ"ד הוא כדי שאילת שלום תלמיד לרב שהיא 'שלוש עליך רבי ומורי' עכ"ל. וזה אינו דלא מיבעיא שבפ"כ מהל' עדות בכלל לא כתב השיעור של תוכ"ד אלא כאמור מפורש להדיא ברמב"ם בפירוש המשנה ובחיבורו שהוא ג' תיבות. אמנם ברמב"ם בהל' ת"ת (פ"ה הי"ה) וז"ל: "ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום כדרך שנותנין הרועים ומחזירין זה לזה, אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה וכבוד שלום עליך רבי, ואם נותן לו רבו שלום יחזיר לו שלום עליך רבי ומורי" עכ"ל. ואולי בגלל שכתב הרמב"ם שכשחזיר לו שלום הוא בד' תיבות לכן כתב הב"י בשם הרמב"ם שהוא ד' תיבות ומה שצ"ל לפ"כ מהל' עדות הוא כדברי הרעק"א (שם על הרמב"ם

הברק י"א⁶ שאין צריך לברך על הרעם דברכתו על הברק פטרה אף את הרעם. ויש מי שכתב⁷ שאם כשברך על הברק כיוון לפטור את הרעם הבא אחריו מועיל ברכתו על הרעם אף אם ראה את

ובי"ד סי' רמ"ב סק"ב) שכתב שהרמב"ם בהל' עדות לא כתב כמה השיעור משום שסמך את עצמו על מה שכתב בהל' ת"ת לענין כמה הוי כדי דיבור. ולכן גם הב"י פסק בש"ע (יו"ד סי' רמב) ששיעורו הוא ג' תיבות וצ"ע. והנימוק"י סותר עצמו ממקום למקום דבנדרים (פז. ד"ה והלכתא) כתב ששיעורו הוא ד' תיבות ואילו במועד קטן (פרק אלו מגלחין) ובב"ב (קכט:) כתב ששיעורו הוא ד' תיבות, וכבר הקשה עליו בעמודי אש (סי' ב' אות ט') והוסיף להקשות גם על התניא רבתי שגם סותר עצמו מסי' ל' שכתב ששיעורו הוא ד' תיבות לסי' סד שכתב ששיעורו הוא ג' תיבות, ולכן כתב לתמוה על כל האחרונים שכתבו ששיעורו הוא ד' תיבות דמבואר להדיא בכל הראשונים ששיעורו הוא ג' תיבות, ואף הנימוק"י שכתב בנדרים ששיעורו הוא ד' תיבות מ"מ במועד קטן ובב"ב כתב שהוא ג' תיבות. אמנם מצאתי בר"ח (שבועות יז. ד"ה ירושלמי) שכתב להדיא ששיעור תוכ"ד הוא "שלום עליך רבי ומורי", וגם הרעק"א (או"ח סי' סוסי"א) בשם התבואת שור (יו"ד סי' יטסק"ב) וכן הפמ"ג (מש"ז סי' סוס ג"ג) הוכיחו מרבינו יונה ששיעורו הוא ד' תיבות מהא דכתב (ריש פ"ב דברכות) שאמירת ברוך ה' המבורך הוא פחות מכדי דיבור, ומבואר שכדי דיבור הוא ד' תיבות אך כבר דחה דבריהם בעמודי אש משום שביד שאול (סי' רמ"ב סק"י"א) כתב דהפלוגתא אי הוי ג' תיבות או ד' תליא בזה, אם התלמיד מותר לשאול בשלום רבו או דוקא לחזור יעוי"ש, וא"כ אין ראייה מר"י דהוא אזיל לשיטתו דס"ל דהתלמיד אסור לשאול בשלום רבו, ואינו מותר רק לחזור בשלום רבו, וא"כ הוי ד' תיבות, משא"כ לדין דקיי"ל דהתלמיד מותר לשאול בשלום רבו, א"כ הוי כדי דיבור ג' תיבות. ולמעשה כן כתוב ברבינו יונה בדף יח: (בברכות) שמבאר את דברי הגמ' שאמרו כדי שאילת תלמיד לרב וז"ל: דהיינו כדי חזרת תלמיד לרב, ששיעורו הוא ד' מילים כמש"כ הרמב"ם בפ"ה דת"ת ה"ה עכ"ל. ומבואר כדברי העמודי אש. ועל דרך זה דחה גם העמודי אש את דברי הקהלת יעקב בתוס' דרבנן (אות ה' סי' שיד) וכן בשו"ת בית יעקב (סי' מז) שהוכיחו מר"ת שהוא ד' תיבות יעוי"ש. ולמעשה פסיק הש"ע (יו"ד סי' רמ"ב סט"ז) ששיעורו הוא ג' תיבות, וכן פסקו רוב האחרונים ה"ה: שו"ת הרדב"ז (ח"ב בלשנות הרמב"ם סי' קס"ג), ושו"ת מהר"ם מינץ (סי' פ"ה), ושו"ת מהר"ש שבשארית יוסף (סי' כ"ח), ופרישה ושי"ך (יו"ד סי' ריס ק"ו), וכ"כ הש"ך בסי' רנ"ה סק"ה בדעת התוס' בב"ק, עג: ד"ה ולית הלכתא, וסמ"ע (סי' פ' סק"ח, וסי' קצ"ה סק"י"ט) ואורים ותומים (סי' קצ"ה סק"י), ונתיב"מ (סי' קצה בחידושים סק"ז), ומג"א (סי' רו סק"ד), וחי"א (כלל נט ס"ז), ועטרת צבי (סי' קצה סק"י), והג' חדשות לסמ"ג למהר"י צציטל (סי' פ"ו), ומנחת ביכורים (בתוספתא נדרים פ"ה), ומחצה"ש, וא"ר בשם הלחם חמודות, ושי"ע הרב, וכן פסק בעמודי אש (סי' ב' אות ט'). אך כאמור התבואת שור והפמ"ג הוכיחו מר"י ששיעורו הוא ד' תיבות וכן הם פסקו, וכן פסקו ה"ט"ז (או"ח סי' רו סק"ג) והלבוש (שם) ואור חדש (דיני ברכת הנהנין שער ו') והגהות רע"א (לחור"מ סי' כ"ט ס"א) והליכות עולם (חולין נתיב הוראה פאר הלכה סק"ד דף יא.), וכ"כ בשו"ת הרשב"ש (סי' תק"ה) בדעת הטור אך כבר העיר העמודי אש שבטור לא נמצא כן, וכ"כ העטרת רא"ש בדעת המג"א, אך כאמור במג"א מבואר שהוא ג' תיבות, וכבר הקשה עליו כן בעמודי אש, ופסק ששיעורו הוא ג' תיבות. ולמעשה זה שכתבו שהמשנ"ב ברוב המקומות כתב ששיעורו הוא ג' תיבות ולכן בשעה"צ סי' ר"ו סק"י כתב שכ"כ רוב האחרונים ודלא כה"ט"ז שכתב ד' תיבות, וכן בשעה"צ בסי' תפ"ז סק"ג כתב שכ"כ רוב האחרונים בסי' רו ולפלא על הפמ"ג שכתב ד' תיבות. ולכן נראה לי שמה שכתב המ"ב בסי' רסז סק"ט ששיעורו הוא ד' תיבות מלבד מה שתירץ בזה השיח הלכה כמש"כ לעיל גם נראה לי שהדין שכתב שם הוא מהפמ"ג כמו שציין המ"ב בסוף דבריו והרי הפמ"ג סובר ששיעורו הוא ד' תיבות, אך יל"ע מדברי השעה"צ בסי' תפ"ז סק"ג שכתב "ולפלא על הפמ"ג שכתב ד' תיבות" וצ"ע. ועי' בספר עמודי אש (סי' ב' אות ט') שהאריך בזה להוכיח ששיעורו הוא ג' תיבות ודחה כל האחרונים שסוברים שהוא ד' תיבות. ובשד"ח (כללים מע' ת' אות ח') פאת השדה (מע' ה' סי' ג'), וכן בדברי יחזקאל (סי' ז' אות כ') הסתפקו האם משערים כדיבור של אדם בינוני או כל אחד ואחד לפי דיבורו, ובשו"ת מבשר טוב (סי' כ"א) הוכיח מהירושלמי שדין תוכ"ד משערים לפי כל אדם לעצמו מלבד אילם שמשערים לפי אדם בינוני, ועי' דברי יחזקאל בהרחבה (סי' כז אות טז, וסי' יז אות ב'). ועכ"פ כתב בפסקי תשובות (סי' רו אות ט') שהשיעור הוא בין שניים לשלוש שניות ובסי' שער העין (פ"ד סוף הע' יד) כתב שאפי' לאומרו לאט הוא לא יותר משניה וחצי ונשאר בצ"ע.

⁶ חיי"א (כלל ס"ג ס"ז), וקיצושי"ע (סי' ס' ס"ב). ודעת הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ג) שנכון הוא לכוון זאת בברכה אחת כדי שלא להכנס לספק ברכה שאינה צריכה אמנם בא"א בוטשאטש (סי' רכז) כתב שאין בזה משום ברכה שאינה צריכה עי"ש מילתא בטעמא.

⁷ ברכ"י (המובא במ"ב סי' רכז סק"ח) בביאור הגר"א י"ל שטינמן (מוריה קובץ קבג קובץ פסקים והוראות מהגרא"ל).

הרעם לאחר כדי דיבור מהברק. וי"א⁸ שכיון שבירך על הברק עושה מעשה בראשית גילה דעתו שאינו מתכוין לפטור את הרעם ויכול לברך גם על הרעם. עוד יש מי שסובר⁹ שאם ראה ברק ושמע רעם בתוכ"ד מהברק, מועילה ברכתו גם לגבי הברק כיון שיצירתם מסיבה אחת, על כן בתוכ"ד משמיעת הרעם מועילה הברכה לשניהם. ואם לא בירך על הרעם (מדלא הספיק תוכ"ד) וכעבור זמן בירך על ברק י"א¹⁰ שבכה"ג אף להט"ז שסובר שתוכ"ד לא מעכב, לא נפטר מאליו הרעם ששמע מקודם, ויכול לברך על הרעם הבא, משום שברכת השבח לא יוצאים יד"ח בלי כוונה דחסר במהות הברכה.

מתי מברך

ג. אע"פ שי"א¹¹ שתוכ"ד לראיה לא מעכב, מ"מ הכרעת הפוסקים¹² והמ"ב (סי' רכז סק"י"ב) ששיעור הברכה שעל הרעמים והברקים הוא דוקא בכדי דיבור, ואם עבר יותר מכדי דיבור מעת שראה הברק או שמע הרעם לא יברך על הרעם וברק זה. אבל אם שח אחר ראיית הברק והרעם ועדיין לא עבד תוכ"ד כתבו הפוסקים¹³ שיכול לברך. וכתבו הפוסקים¹⁴ שבקרב ההמונים נשתרש מנהג של טעות כשרואים הברק ממתנינים עד לשמיעת הרעם, ואח"כ מברכים שני ברכות זה אחר זה עושה מעשה בראשית ושכוחו וגבורתו, וברכת שכוחו וגבורתו ברכה לבטלה היא, שהרי יצא יד"ח בברכת עושה מעשה בראשית גם על הברק וגם על הרעם. וטעות זה נשתרש¹⁵ כי סוברים שחייבים להמתין לאחר ראיית הברק עד לאחר שמיעת הרעם כדי לוודא שאינו ברק ערטיאלי הבא מחמת חם (שאין מברכים עליו כמבואר במ"ב סי' רכז סק"ג בשם החי"א) אך כאמור ברכה אחת פוטרת את שניהם וההמתנה לאחר ראיית הברק אינה הכרחית אלא כשיש ספק שמא הברקים מחמת חום באים, אבל ביום קר וגשום שאין כלל להסתפק בזה¹⁶, ואין שום צורך להמתין אלא מיד כשרואה הברק יברך עושה מעשה בראשית, ואח"כ בשמיעת הרעם יברך שכוחו וגבורתו וכו'. ואם ממתין לאחר ראיית הברק עד לשמיעת הרעם במקום שמסתפק שמא הברק מחמת חם יברך רק ברכה אחת, ועדיף שיהיה עושה מעשה בראשית¹⁷, ויכווין לפטור את הברק

⁸ הגר"ח צאנזר (בהגהותיו לש"ע בסי' רכז), וכן הא"ר ס"ל דבכל גוונא יכול לברך על הרעם, ודעת הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ג) שהרוצה לנהוג כהגר"ח צאנזר רשאי.

⁹ הגר"ח אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ו).

¹⁰ הגר"ח אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ו).

¹¹ הט"ז ומגן גיבורים (הובא בשעה"צ סי' רכז סקט"ז).

¹² כך כתב בשעה"צ (שם) בשם החמד משה, נהר שלום, חי"א, ופמ"ג.

¹³ הגר"ח אלישיב והגר"ח קנייבסקי (שער העין פ"ד סי' הע' טז). ועי' בס' שער העין (שם) שהביא בשם אביו הגר"מ אריאל (בספרו לה' הארץ ומלאה ח"א עמ' רט) דהוי הפסק.

¹⁴ ערוה"ש (סי' רכז ס"ב), וברכת הבית (שער ל' ס"ד). ועי' בפסקי תשובות (סי' רכז הע' 26) שכתב שאם כי מצינו בב"י בשם הראב"ד ושכן נראה מדברי רש"י שעל כל אחד מאותם הדברים הותקנו שני הברכות גם יחד, מ"מ נדחו דבריהם מההלכה וכמו שציין הב"י ע"פ הרי"ף הרמב"ם הרא"ש והתוס', וכן במג"א וכל הפוסקים לא הוזכר כלל שיטתם, אלא בהדיא כתוב דברכה אחת פוטרת שניהם וכיוון שלא מצינו מי שיסבור כן להלכה, התבטא וכתב בערוה"ש שהנהוגים כן מברכים ברכה לבטלה, ובברכת הבית שאסור לעשות כן זולת הא"ר (סי' רכז סק"ד) שמצדד כהראב"ד ורש"י אמנם יחיד הוא בדבר.

¹⁵ כ"כ בפסקי תשובות (סי' רכז אות ו').

¹⁶ משום שאין מצוי שיהיה ברקים עקב חם – כ"כ בפסקי תשובות (שם הע' 14).

¹⁷ כמבואר במ"ב (סי' רכז סק"ה), ובברכת הבית (שער ל' ס"ד), וגם כדי לחשוש לשיטות דכוחו וגבורתו אין יוצאים על הברק.

ואת הרעם, וכל זה אף שכבר עבד כדי דיבור מראיית הברק, כיוון שההמתנה היתה לצורך הברכה על הברק (לוודא שהוא ברק החייב ברכה) וכיון שעסוק באותו ענין שפיר דמי¹⁸.

ראה ברק או רעם לחוד

ד. אם לא ראה את הברק ושמע קול הרעם ובירך עליו 'שכוחו וגבורתו מלא עולם' או שבירך 'עושה מעשה בראשית', ואח"כ ראה ברק, מברך עליו ג"כ 'עושה מעשה בראשית'¹⁹. ואם ראה ברק ולא בירך עליו, והגיע רעם אחרי כדי דיבור ממנו, טוב לכיון בברכתו רק על הרעמים, כדי שיוכל לברך על הברק הבא¹⁹, וכן אם ראה ברק ולא בירך עליו, ולא שמע הרעם שקשור עם הברק הראשון, וכעבור זמן שמע רעם לחוד ובירך עליו, יכול לברך על הברק הבא, וזה אף להט"ז (שס"ל שתוכ"ד לא מעכב), דסתם דעתו בכה"ג לא הוי כי אם על הרעם ולא על הברק שהיה לפני זה, ובברכת השבח לא יוצאים יד"ח בלי כוונה²⁰.

ברקים ללא רעמים

ה. אותם ברקים שאין באים ללא רעם כלל רק מחמת חס (ומצוי בקיץ ובפרט בחו"ל), י"א²¹ שאין זה ברקים הנזכרים בגמ' ואין מברכים עליהם, וי"א²² שיש לברך אף על ברקים אלו, ולכן בקיץ אין לברך על הברק אא"כ שומע רעמים לפני זה, אף דיורד גשם, אבל בחורף מברכים על הברק גם בלי ששמע רעמים לפני זה²³.

פעם בכמה זמן צריך לברך

ו. כל זמן שלא נתפזרו העבים, נפטר בברכה אחת. נתפזרו בין ברק לברק בין רעם לרעם, צריך לחזור ולברך²⁴, והיינו דווקא היכא דהשמים נטהרו וזכו לגמרי בין ברק לברק, ואח"כ נתקדו השמים בעבים ושמע עוד קול רעם וברק. צריך לברך מחדש עליהם דהוי מילתא חדתא, אבל היכא שנתפזרו העבים ע"י הרוח אחד הנה ואחד הנה ועדיין מעונן הרקיע אז נפטר הכל ע"י ברכה הראשונה ואין צריך לחזור ולברך מחדש²⁵. ולכן כל שעדיין רואים באופק עננים מתקרבים שוב, אין מברך על הברק והרעם שכבר בירך באותו יום, ורק כשכל מרחב הרקיע נקי לגמרי מענני גשם (ועננים גבוהים – ענני נוצה שלעולם אין מורידים גשם אינם בכלל), ואח"כ נתקדו השמים שוב בעבים, מברך שוב על הברק והרעם²⁶, ואף אם לא ידע מכך, ואמר לו אדם אחר שהתפזרו וטהרו השמים ושוב התכסו בעבים צריך לברך [ואין זה נחשב כלא הסיח דעתו] כיון שבמציאות הסתיים

¹⁸ הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה פכ"ג אות כד).

¹⁹ משנ"ב (סי' רכז סק"ה).

¹⁹ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ה). ואם לא כיוון כשבירך על הרעם הסתפק הגר"נ קרליץ (חוט השני הל' ברכות הודאה עמ' קפד) אם יכול לברך דכיוון דהרעם הוא המשך של הברק יתכן דאע"ג דהיה כדי דיבור מיקרי שבירך על הרעם.

²⁰ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש שם).

²¹ מ"ב (סי' רכז סק"ג) בשם חיי"א. והגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"י סי' מח) פסק שכן המנהג.

²² הגר"ח קנייבסקי בשם החזו"א (מעשה איש ח"ה עמ' פט).

²³ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ד).

²⁴ ש"ע (סי' רכז ס"ב).

²⁵ משנ"ב (סי' רכז סק"ח).

²⁶ כן ביאר בפסקי תשובות (סי' רכז אות ז').

המצב הקודם המחייב ברכה, ונוצר מצב מחודש שמחייבו לברך שוב²⁷, ויש מי שמסתפק²⁸ לגבי מי שידע ע"פ תחזית מזג האוויר שעתיד לרדת עוד גשמים ביום זה האם אין בכך כלום, כיון שבמציאות זכו השמים לגמרי מענני גשם, והגשמים שאח"כ הם דבר חדש ואינו בודאי שיבא (כי לעיתים מזמנות יש טעות בתחזית), עוד נסתפק אם נתכוין בהדיא לפטור כל הברקים והרעמים של כל היום וכתב שעדיף טפי שיכוין בהדיא שאינו מכין לפטור אלא הברקים והרעמים שהיו עד פיזור העבים מעל פני הרקיע. וכל זה באותו יום אבל ביום אחר בכל גוונא צריך לחזור ולברך, ומה נחשב ליום אחד עיין סעיף הבא.

מה נחשב ליום אחד

ז. יום חדש לענין זה כתבו הפוסקים²⁹ שאינו מהלילה, אלא מהבוקר, והיינו שאם ברך ביום אינו חוזר ומברך בלילה. אבל למחרת בבוקר, חוזר ומברך אפי' אם ברך בלילה שלפניו. וכשם³⁰ משנת הלילה אף קודם היום יכול לברך, שכבר נחשב ליום חדש, משום³¹ שדינו כמו לגבי ברכת התורה, שכל זמן שלא הלך לישון נחשב לאותו יום, וכשם בוקר נחשב ליום אחר. ולכן אף אם ברך בבוקרו של יום ועכשיו כבר מאוחר בלילה לא יברך שוב ואפי' ישן שינת קבע בצהריים³². אמנם אם ברך לאחר חצות הלילה כיון שאחר חצות לילה אפשר לברך ברכות השחר י"ל דלמחר ביום לא יחזור לברך כדין יום אחר³³. מאידך י"א³⁴ שיום זה מתחיל מצה"כ ואעפ"כ אין לברך כ"א בצירוף שינת לילה (והיינו שאם ברך ביום, לא יברך שוב בלילה אחר צה"כ), אכן אם ברך בתחילת הלילה, וישן אח"כ בלילה, אינו מברך עד צה"כ הבא, ולכן מי שברך אחר השקיעה ונמשכו הגשמים עד הבוקר, אין לברך שוב בבוקר, ואפי' ישן כל הלילה, דיום חדש לענין זה נחשב מהבוקר. ולפי"ז מי שהיה ניעור כל הלילה, י"א³⁵ שלא יברך מחר, וי"א³⁶ שמברך, ויש³⁷ מסתפקים.

כשנסע למקום אחר

ח. בירך על רעמים וברקים במקום אחד, ואח"כ נסע למקום אחר ששם השמים היו זכים מעננים וחוזר שוב למקום הראשון ושמע שוב ברקים או רעמים, נראה שאין חוזר ומברך שהרי בירך כבר

²⁷ הגר"א י"ל שטיינמן (קובץ פסקים והוראות שם). ועי' בס' שער העין (פ"ד סט"ז) שכתב שצריך לחזור ולברך.

²⁸ כן הסתפק בפסקי תשובות (סי' רכז הע' 32).

²⁹ וכדמשמע מהמאמר (הובא בכה"ח), וכן פסקו הקצוה"ש (סי' סו סקכ"ג), הגרש"ז איערבאך (הליכות שלמה תפילה פכ"ג סכ"ט), הגר"ש וואזנר (שער העין עמ' תל). הגר"ח"פ שיינברג הגר"מ שטרנבוך (ס' שער העין פ"ד סל"ו), הגר"נ קרליץ (חוט השני הל' ברכות הודאה עמ' קפד), והגר"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"ב סי' לב), וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ח סי' עח אות ב), ובברכת הבית (חי"א שער ל').

²⁹ כ"כ בברכת הבית (שער ל' ס"ה), וכ"פ הגרש"ז אוערבאך (הליכות שם).

³⁰ כ"פ הגר"ש וואזנר (ס' שער העין פ"ד סל"ו), ברכת הבית (חי"א שער ל' ס"ה), קצוה"ש (שם), ושו"ת ציץ אליעזר (שם), שדינו כמו לגבי ברכת התורה.

³¹ קצוה"ש (שם), וכדמצינו לענין ברכת התורה.

³² הגר"נ קרליץ (חוט השני שם).

³³ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ז-ח').

³⁴ והגר"מ שטרנבוך (תשובה בספר שער העין עמ' תל).

³⁵ הגר"ש אלישיב והגר"ח קנייבסקי (שער העין פ"ד סל"ח).

³⁶ הגר"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"ה סי' לב), וכן הסתפק בזה הגר"ר אברהם יפה שלזינגר (גאב"ד ז'נבה) בשו"ת באר שרים (חי"ה סי' מה).

בתחילה על הרעמים אלו³⁶, ויש מי³⁷ שנוטה יותר שאפשר לברך. ואם היה במקום עננים ובירך על ברקים, ונסע למקום שאין שם עבים, והמשיך משם למקום שיש עבים, צריך לחזור ולברך³⁸.

אופן הראיה כדי לברך על הברק

ט. כתבו הפוסקים³⁹ שמנהג העולם לא רק לברך על ראיית הברק עצמו, אלא גם על ראיית הבזק אור של הברק. ולפיכך אדם שרואה ברק דרך זכוכית החלון ואפי' אם אין הזכוכית שקופה כ"כ שאפשר להבחין בברק, אפשר לברך ברכת ברק ע"ז⁴⁰, וה"ה לגבי משקפת⁴¹, אך כשרואה ע"י מראה (לגבי טלסקופ ע"י שער העין פ"ב סי"א) או שידור חי (טלוויזיה) אינו מברך⁴². ואם סומא יכול לברך ע"י בפסקי תשובות (סי' רכד אות יב) מש"כ בזה.

אם צריך לברך מעומד

י. יש מי שסובר⁴³ שכל ברכת השבח וההודאה צריך להיות מעומד ואם כי הסכמת הפוסקים⁴⁴ שמעיקר הדין אין צריך לעמוד בברכתם אך מנהג העולם לעמוד. אמנם נראה שאם הוא באמצע הלימוד אין צריך לעמוד⁴⁵, וכן אם יתרבה כוונתו בישיבה מבעמידה, אין צורך לעמוד⁴⁶.

ברכת הברק והרעם באמצע התפילה

יא. מי שבאמצע התפילה שמע קול רעם או ראה ברק אם הוא בין הפרקים של ברכות ק"ש (וכ"ש בפסוקי דזמרה) יפסיק ויברך⁴⁷, ואם הוא באמצע הפרק נחלקו הפוסקים י"א⁴⁸ שלא יפסיק,

³⁶ הגר"נ קרליץ (חוט השני ברכות ההודאה עמ' קפג), והגר"מ גרוס (מנוחת אמת פ"ט סי"ז).

³⁷ הגר"ח קנייבסקי (שער העין פ"ד סי"ד).

³⁸ כ"כ הגר"מ גרוס (מנוחת אמת פ"ט סי"ז) בשם סי' אהלך באמיתך (פס"ז הע' כג), וכ"כ בס' שער העין (פ"ד סט"ו).

³⁹ הגרש"ז אויערבאך (שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ד' אות לד), הגר"צ אבא שאול (שער העין פ"ד הע' ו'), הגר"י קמינצקי (אמת ליעקב סי' רכז), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ה), הגר"נ קרליץ (חוט שני שבת ח"ב עמ' שג ובהל' ברכות הודאה עמ' קפד), הג"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"ו סי' כג), וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סי' כא). אמנם דעת הגר"ח קנייבסקי (דולה ומשקה סי' רכז) שכיון שנחלקו בזה הפוסקים (וצ"ע מי החולק) ספק ברכות לחקל.

⁴⁰ שעי"ת (סי' רכד ס"ב) בשם ברכ"י, וכן מבואר בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' צט), ובשו"ת קול גדול למהר"ם בן חביב (סי' נ' דכ"ה ע"ג) ובשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' קכו), וכן הורה הגר"נ קרליץ (חוט שני הל' ברכות הודאה עמ' קפד).

⁴¹ כ"כ הג"ר בצלאל שטרן בשו"ת בצל החכמה (ח"ב סי' טז) בשם שו"ת משיבת נפש (ח"ב סי' רמד).

⁴² הג"ר בצלאל שטרן (שו"ת בצה"ח שם), והג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ב סי' ט'), וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' י').

⁴³ היעב"ץ (בסידורו), והפמ"ג (סי' תלב מ"ז סק"א, ובפתיחה להל' ברכות אות יח') הסתפק בזה, וכן נהג הגר"מ פיינשטיין (שו"ת רבבות אפרים ח"ו סי' תט). וע"ע מש"כ בזה הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות ח"ג סי' עו).

⁴⁴ ברכת הבית (שער א' סעי"ח), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"מ ס"ב), והגר"נ קרליץ (חוט שני הל' ברכות ההודאה עמ' קפד), וכ"כ ברמב"ם (הל' ברכות פ"י הי"ז) ובאבודרהם לגבי ברכות השחר (דיני ברכות השחר עמ' מה).

⁴⁵ הגר"נ קרליץ (חוט שני שם).

⁴⁶ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש שם).

⁴⁷ משנ"ב (סי' סו סק"ט), וכן פסק הג"ר בנימין זילבר (בית ברוך כלל כ' סק"ח), והביא בנו הגר"א זילבר (בירור הלכה תנינא סי' סו סק"ט) חבל פוסקים דהסכימו להתיר לברך בין הפרקים וביניהם הגרע"א (בהגהותיו סי' רכז), מקו"ח לחו"י (סי' רכז), שו"ת קרן לדוד (או"ח סי' יב). וע"י בשו"ת יביע אומר (ח"ו סי' ו').

⁴⁸ מ"ב (סי' סו סק"ט) בשם תבואת שור, א"ר, חיי"א, ושאר האחרונים. ובליקוטי מהרי"ח (סדר ברכות ק"ש) כתב שכפי הנראה באחרונים ששב ואל תעשה עדיף.

וי"א⁴⁹ שיכול להפסיק, ולכן המיקל להפסיק גם באמצע הפרק יש לו על מי לסמוך ובפרט כשמסער שלא ימשיכו הברקים והרעמים עד אחר תפילתו⁵⁰.

ברכת הברק והרעם באמצע הלימוד

יב. מי שאוחז באמצע לימוד תורה וראה ברק או שמע קול רעם יפסיק ויברך⁵¹, אך יש שכתבו⁵² שאם יפריע לו הדבר לרצף העיון, או בלימוד תורה ברבים הנמנע מלברך יש לו על מי לסמוך, ובפרט כשמסער שימשיכו הברקים והרעמים גם לאחר שיסיים הלימוד.

ברכת רעם או ברק כשנמצא בביהכ"ס או שקם משינה

יג. היה יושב בבית הכסא ושמע קול רעם או ראה ברק (וה"ה ההולך במבואות המטונפות⁵³), אם יכול לצאת ולברך תוך כדי דיבור יצא⁵⁴, והיינו היכא שלא עשה צרכיו ולא נגע בידו במקום הטינופת⁵⁵, ואם כבר נטל ידיו יברך מתחילה על הרעם והברק ואח"כ יאמר אשר יצר⁵⁶. ואם נגע במקומות המכוסים אסור לברך עד שיטול ידיו או עכ"פ יקנח ידיו בכותל או בכל מיני דמנקי⁵⁷. ויזהר לברך בתוך כדי דיבור דאי לאו הכי הוא נכנס למח' הפוסקים⁵⁸ אם יכול לברך ובמ"ב פסק (סי' רכז סק"ד) שלא יברך לאחר כדי דיבור [ואם לא בירך תוכ"ד י"א⁵⁹ שמוטב לברך בלי שם מלכות, ובכל ענין כשיראה או ישמע עוד ברקים ורעמים יברך עליהם בשם מלכות⁶⁰], ואם נתעורר לו לעשות צרכיו כל זמן שאין מתאוה כ"כ, שיהא בו משום 'בל תשקצו' יכול לצאת משם קודם שעשה צרכיו ולברך⁶¹, ויש מחמירים⁶², ובפרט היכי דמשער שישמע עוד קול רעם ויוכל לברך אח"כ בודאי נכון להחמיר⁶³. ומי שישן שנת קבע ושמע קול רעם או ראה ברק, אם ברור לו שלא נגע במקומות המכוסים (וכגון כשישן עם כפפות) ולא חיכך בראשו, יוכל לברך, ואם אין ברור לו

⁴⁹ מג"א (סי' סו סק"ה), ש"ע הרב (סי' סו ס"ד), קיצושי"ע (סי' טז ס"ג) בשם י"א, וכה"ח (סי' סו סקט"ז).

⁵⁰ שו"ת תהילות דוד (ח"א סי' יז).

⁵¹ הגר"ח קנייבסקי (שער העין תשובה ל'), והגר"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ב סי' י'). ועי' בס' שער העין (פ"ד הע' מא) שכן דעת החזו"א עיי"ש ממעשה דהגר"ש גרינמן. ועי"ע בס' חק משה (חאו"ח סי' י').

⁵² כ"כ הפסקי תשובות (סי' רכז הע' 23). ויש לציין למה שמובא בס' הגדול בישראל – תולדות הגר"י גרוסמן ממה שסיפר לו המהרי"ץ דושינסקיא ששמע מרבו ר' זעקיל שהיה תלמיד חבר להחת"ס, כי פעם באמצע השיעור הבחין רבו החת"ס שתלמידיו מניעים את שפתותיהם, הוא תמה על כך וביקש לבקר מה הם ממלמלים ענו לו התלמידים שברגע זה נשמע קול רעם והם ברכו כדת וכדין. נענה החת"ס בשאגה: "מי שמסוגל לשמוע באמצע השיעור את קולו של הרעם לימודו אינו לימוד". [אך כמובן שמי שכן שומע ע"פ הלכה צריך לברך].

⁵³ כן הוסיף במ"ב (סי' רכז סק"ט).

⁵⁴ ש"ע (סי' רכז ס"ג).

⁵⁵ מ"ב (שם סק"א), ועי' בפסקי תשובות (סי' רכז הע' 38) שכתב שהיינו דווקא לגדולים דלא סגי שלא יקנח עצמו וממילא נוגע במקומות המכוסים, אבל לקטנים אם יודע שלא נגע כלל במקומות המכוסים יכול לברך עיי"ש עוד.

⁵⁶ משנ"ב (שם סק"ב).

⁵⁷ משנ"ב (שם סק"א).

⁵⁸ וכפי שהבאנו לעיל סעי' ג'.

⁵⁹ קצוה"ש (סי' סו ס"ב), וש"ע הרב (לוח ברכת הנהנין פ"ב סכ"ו).

⁶⁰ הגר"י אלשיך (אשרי האיש פ"מ ס"א).

⁶¹ מ"ב (שם סק"ו) בשם א"ר ומגן גיבורים.

⁶² מ"ב (שם) בשם מחצה"ש.

⁶³ משנ"ב (שם).

שלא נגע במקומות המכוסים, יוכל תיכף ומיד לקנח ידיו בכותל או בכל מיני דמנקי ולברך⁶⁴. אמנם כל זה ע"פ הש"ע אבל ע"פ הזהוה"ק ותורת הקבלה⁶⁵ גם שידיו נקיות מטינוף אך שורה עליהם רוח רעה אין לומר דברים שבקדושה, ולכן כל שנכנס לביהכ"ס אף שלא עשה צרכיו או ישן שינת קבע על מיטתו לא יברך על הברק והרעם אלא יוכל להספיק ליטול ידיו ועדיין לא יעבוד שיעור תוכ"ד מגמר שמיעת הרעם. ואם נטל ידיו לאכילה ועדיין לא ברך רשאי לברך על הרעמים, ויטמא ידיו ויחזור ויטול⁶⁶. (ונראה שאין בזה משום ברכה שאינה צריכה). ולענין ברכת רעם או ברק באמצע ברהמ"ז עיי' ⁶⁷.

ברכת ברק או רעם כשנמצא בבית הקברות

יד. הנמצא בבית הקברות או סמוך למת וראה ברקים או שמע רעמים אין לו לברך עליהם משום לועג לרש ואף אם לאחר מכן לא יראה שוב ברקים ולא ישמע שוב רעמים⁶⁸.

טעה וברך אחר כדי דיבור

טו. טעה וברך אחר שעבר כדי דיבור מהברק או הרעם, יש להסתפק אם ברכתו לבטלה וצריך לחזור ולברך שוב על ברק או רעם אחר, או שיצא בדיעבד, וטוב שיבקש מאחר שיוציאו בברכתו⁶⁹. (מ"מ יזהר לצאת בברכה דוקא מימי שעדיין לא בירך דאם הוא כבר בירך כיון שיש אומרים⁷⁰ שאין דין ערבות בברכת השבח אינו יכול להוציאו ולכן אם לא מוצא מישהו שעדיין לא בירך נכון גם שיברך בעצמו ללא שם מלכות). אבל אם בירך על הברק או הרעם ואח"כ נתברר לו שטעה ולא היה ברק (החייב בברכה) ורעם, לאחר מכן כשרואה ברק או שומע רעם מברך שוב, ואפי' לא היה לו היסח הדעת מאז ברכתו, דברכתו הראשונה לא כלום היא⁷¹.

ערבות בברכת רעם או ברק

טז. שניים שנתחייבו באחד מברכות הראיה יכול אחד להוציא את חברו⁷², אבל אם הוא כבר בירך נחלקו הראשונים⁷³ אם אחד יכול להוציא את חברו בברכת הראיה (והיינו ברכת השבח)

⁶⁴ כ"כ בפסקי תשובות (סי' רכו אות ח') ע"פ דברי המ"ב (בסקי"א).

⁶⁵ כה"ח (סי' רכו סקט"ו וסקי"ז) ע"פ משי"כ בסי' ד' ס"ק ק"ז בשם ברכ"י ועוד הרבה מקובלים. וכ"כ באורחות צדיקים (שער הזריות).

⁶⁶ הגר"ח קנייבסקי (מראה דבר פי"ב אות יא).

⁶⁷ מדברי הש"ע (סי' קפג ס"ח) שברהמ"ז דינה כתפילה כתבו הפוסקים שאסור לברך על ברק ורעם באמצע ברהמ"ז. ועיי' משי"כ בזה הג"ר בצלאל שטרן (שו"ת בצה"ח ח"ד סי' מב), והג"ר מנשה קליין (גאב"ד אונגוואר) בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' לז), ועיי' בשו"ת יביע אומר (ח"א סי' יא). [ועיי' בכה"ח (סי' קפג סקמ"ה), ובפסקי תשובות (סי' קפג אות טז) בזה] והחזו"א (קונטרס גשמי ברכה) ס"ל שיברך רק בין הפרקים. ועיי' בס' שער העין (פ"ד העי' מה) לגבי ברכת רעם או ברק לאחר המפיל.

⁶⁸ הגר"ח קרליץ (חוט השני הלי' ברכות ההודאה עמ' קפד).

⁶⁹ כ"כ בס' שער העין (פ"ד ס"ח) וזו כדי לחשוש לשיטות שלאחר כדי דיבור לא מעכב.

⁷⁰ וכדלקמן בסעיף הבא.

⁷¹ ברכת הבית (שער לי' ס"ז).

⁷² כדאיתא בט"ז (יו"ד סי' א' סוס"ק יז). אך עיי' בט"ז (סי' תפד סק"ג) שכל ברכה שאין אחריה מצוה אין בה דין ערבות, וילי"ע עוד בדברי הטי"ז. והגר"מ גרוס אמר לי שכן מדויק גם מלשון רש"י ברי"ה (כט. ד"ה חוץ) עיי"ש.

⁷³ עיי' בריטבי"א (ברי"ה שם) שכתב "וכן בכל ברכות של שבח אע"פ שיצא מוציא", וכן דייקו הפנ"י (ברי"ה שם) ובשו"ת כת"ס (או"ח סי' כז סוד"ה שוב ראיתי) מלשון הגמ' שם. ועיי' גם באפיקי מגינים (סי' מו סוסק"ז בביאורים) שהביא

אע"פ שכבר בירך מדין ערבות. ולמעשה הוראת הפוסקים⁷³ שבברכת השבח אם כבר בירך אין דין ערבות ואינו יכול להוציא את השני, אך יש שהורה⁷³ שיכול להוציא את השני.

ראיה שאינה מביאה התפעלות

יז. גדולי ההוראה⁷⁴ נחלקו במי שרואה דבר המחייב ברכה בצורה שאינה יכולה להביא התפעלות, כגון שרואה הים בלילה וכד' אם צריך לברך. ונראה שבברכת רעם או ברק בכל גוונא צריך לברך וכן היא הסכמת כל הפוסקים⁷⁵.

מנהג בני ספרד בברכת רעם או ברק

יח. הרבה מבני ספרד נוהגים לברך ברכה זו בלא שם ומלכות וזה ע"פ אחד מגדולי ספרד⁷⁶ שכן הורה. וכמה מפוסקי ספרד בזמננו מחו הרבה שמנהג טועים הוא וזהו שלא כדעת הש"ע, ומ"מ מי שיש לו מנהג אבות בזה רשאי להמשיך במנהגו⁷⁷.

פרק ד' – שאר דינים הנוגעים לימות החורף

פתיחת חלון במקום ציבורי בחורף

א. בני ישיבה היושבים יחדיו בחדרי שיעורים או בבית המדרש יש שמעוניינים לפתוח החלונות ויש שרוצים לסגורם, ושכיח בישיבות הרבה ויכוחים מעניינים אלו, ההלכה היא, דבימי החורף הדין עם מי שרוצה לסגור את החלון, ואפי' אם רוב הנמצאים בחדר רוצים שהחלון יישאר פתוח, ובימי הקיץ הדין עם מי שרוצה לפתוח את החלון, אפי' אם הרוב רוצים לסגור את החלון⁷⁸, [ויש שכתבו⁷⁹ שדין זה קיים אפי' במקרה שיכול להיגרם כתוצאה מכך נזק בריאותי לצד השני שמתנגד לכך] וה"ה לגבי מאוורר⁸⁰. (ולגבי מזגן עי' סעי' הבא). ומאידך י"א⁸¹ שאם יש סיבה שרוצה לסגור בקיץ או לפתוח בחורף (וכגון שפעמים חם בחורף או קר בקיץ) לכאוי' מסתבר שהולכין אחר הרוב כמו בכל הדברים. ואכן, יש מגדולי ההוראה שהורה⁸² שהכל תלוי אם חם או קר בחוץ. ויש

ראיה לזה מדברי הש"ע. ומאידך, במאירי (בר"ה שם) כתב "דברכות שבח והודאה כיון שהם ריזיו אין האחד מוציא את חבריו".

⁷³ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פלי"ח סכ"ב), והגר"פ שיינברג (שער העין פ"א הע' מז).

^{73*} כן אמר לי הג"ר אשר ווייס.

⁷⁴ עי' בס' שער העין (פ"ב ס"ה) שהביא את השיטות בזה, וכתב שכן מטו משמיה דהגר"ז אויערבאך דהרואה הים בלילה ואינו מתפעל בראייתו אינו מברך עליו. אמנם הביא (שם בהערה למטה) בשם מרן הגר"ש אויערבאך שליט"א שביאר דהטעם הוא משום שרואה בצורה שאינה מביאה התפעלות ולא שסובר שבכל ראה צריך להתפעל.

⁷⁵ סי' שער העין (שם).

⁷⁶ כ"כ הבן איש חי (ח"א פ' עקב אות יג-יז) שבבגד נהגו לומר ברכות ברקים ורעמים בלא שם ומלכות.

⁷⁷ סי' שער העין (פ"א ס"ז).

⁷⁸ כ"כ הגר"ח קנייבסקי (שערי אמונה פאה עמ' רלד, והו"ד גם בהליכות חיים שאלה שצא) בשם ר' ישראל סלנטר, וכן פסק הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"ט סי' רח"צ), ובס' משפטי התורה (ח"א סי' פט) להגר"ש שפיץ, והביאם בס' תורת הישיבה (פכ"א ס"ח) והעתיקתי את לשונו.

⁷⁹ סי' משפטי התורה (שם).

⁸⁰ הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל שם).

⁸¹ הגר"ח קנייבסקי (שערי אמונה והליכות חיים שם).

⁸² כן הורה הגר"ע אויערבאך לאחד מבני הישיבה ששאלו על כך (ישיבת משכן שלמה), אבל אין לסמוך על זה.

שכתבו⁸³ שכל האמור זה רק בחורף ובקיץ אבל בימי האביב והסתיו, אם שני המתווכים הינם אנשים בריאים או ששניהם חולים זכותם שווה ועליהם להגיע ביניהם לפשרה מסוימת או שהאחד יוותר לשני, אולם אם אחד מהם הוא חולה יד החולה על העליונה, וצריך בריא לעשות כרצון החולה.

הפעלת מזגן במקום ציבורי

ב. כל הדין האמור אינו לגבי מזגן⁸⁴, שלגבי מזגן אם נתעורר חילוקי דעות בענין אם להפעיל את המזגן או באיזה דרגה להפעילו, נראה שאם אין ניזוק מהם בריאותו לכאן או לכאן יש לקבוע הדבר ע"פ הרוב, אבל אם יש ניזוק בבריאותו כשיופעל המזגן פסק הרמ"א (חו"מ סי' קנו ס"ב) דבמקום חולה וכיוצ"ב שמזיק לו, לא מהני אפי' חזקה. והולכין אחריו אפי' נגד הרוב⁸⁵. ויש שכתבו⁸⁶ דאם רוב האנשים בביתם היו מפעילים אותו י"ל דיד הנוהג על העליונה ועל החולה להרחיק את עצמו.

כתיבה בשבת כשיש אדים על החלון בחורף

ג. מצוי בימות החורף שמצטברים אדים על החלון, וצריך ליזהר שלא לשרטט באצבעו צורת אותיות באדים, שאע"פ שאין כתב זה מתקיים מ"מ הרי זה אסור מדרבנן⁸⁷. אבל מותר לנגב את האדים⁸⁸, ובלבד שלא ימחק על ידי זה אותיות או ציורים דזה ודאי אסור⁸⁹. [ויש שכתבו⁸⁹ שכיון שאינו אלא תרי ותלת דרבנן המיקל לנקות במקום צער ובושה שפיר יש לו על מי לסמוך. וכשלא נעשה הכתיבה בכוונה אלא באי שימת לב וכמתעסק בעלמא יש שהורה⁸⁹ שיש יותר להקל בזה, אבל יש מחמירים⁹⁰ גם בזה].

אם יש איסור מוקצה או נולד בגשם

ד. יש מי⁹⁰ שסובר שמטר היורד בשבת ויו"ט אסור לטלטלו משום נולד, אמנם הכרעת המ"ב (סי' שלח סק"ל) והפוסקים⁹¹ שאין על המטר (הגשם) היורד שם מוקצה או נולד ויכול לשתות או לרחוץ ממנו, ואף יש⁹² שמביאים ראיות מפורשות מכמה ראשונים שאין בגשם משום מוקצה ונולד.

⁸³ סי' משפטי התורה (שם).

⁸⁴ כ"כ הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"ח סי' שז) עיי"ש טעמו. ועיי' בס' תורת הישיבה (פכ"א סי"ח).

⁸⁵ כ"כ בספר דרכי משפט (הל' שכנים והשגת גבול פרק שני אות ח'), והגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל שם) פסק שבכל ענין יש להתחשב במי שקר לו. והעיר לי הגר"ר ברוך בער שוב (בהגהותיו לקונטרס זה) דכ"כ גם החזו"א (בב"ב דף כ.). דעל שימושים נצרכים לא נאמר דין הרמ"א דחולה יכול לעכב.

⁸⁶ סי' דרכי משפט (שם).

⁸⁷ מ"ב (סי' ש"מ סק"כ), קצוה"ש (סי' קמד בבדה"ש סק"ה), וכה"ח (סי' שמ סקמ"ו).

⁸⁸ שמירת שבת כהלכתה (פכ"ג סמ"ב).

⁸⁹ קצוה"ש (שם), שש"כ (שם), וסי' מאורות השבת (ח"ה עמ' 18).

⁸⁹ כ"כ הפסקי תשובות (במהדורא חדשה-תשע"ה סי' שמ אות ו' והע' 123) בשם כמה פוסקים עיי"ש.

⁸⁹ כ"כ בס' מאור השבת (ח"ד מכתבי הגרשז"א נב-א) בשם הגרש"ז אויערבאך עיי"ש טעמו.

⁹⁰ כ"כ במאור השבת (שם הע' סג) בשם הגר"ש אלישיב והגר"יט ווייס, ודברי הגרשז"א לחלק בין אותיות שנכתבו במתכוין לאין מתכוין דברי חידוש הם. ועיי' בפסקי תשובות (שם הע' 124) שכתב שמסתבר שבכלל ההיתר כשקטן שירטט אותיות וציורים במשקין וכו' דקטן אין לו מחשבה, וכבלי דעת וכוונה דמי, ואינו יכול לאסור על אחרים לנקות המקום.

⁹⁰ פמ"ג (בפתיחה כוללת בדיני מוקצה אות כט) בשם התוס' בביצה (ב. ד"ה קא ס"ד).

להוסיף ניילון על העגלה להגן מהגשם.

ה. גגון מתקפל של עגלת תינוק המחובר לעגלה מבעו"י נחלקו הפוסקים⁹³ אם מותר לפותחו או לסוגרו בשבת. וכשהגגון פתוח קודם השבת בשיעור טפח⁹⁴ (לכל הפחות), לכל הדעות מותר להמשיך לפותחו בשבת, אלא שנחלקו הפוסקים האם לאחר פתיחת הגגון רשאי להוסיף עוד ניילון להגנה על תינוק מפני קור גשמים ורוחות, שיש⁹⁵ אוסרים, ויש⁹⁶ מתירים. ואם יפרוס הגגון עוד מער"ש ברוחב טפח ויותר לדברי הכל יוכל להוסיף עוד ניילון, כדין מוסיף על אהל ארעי, וכמו"כ אם הניילון קשיח יפרוס את הניילון מער"ש בצורת אוהל, דהיינו שיש חלל טפח, ויוכל אח"כ בשבת ליטלו ולהניחו על העגלה, דאהל המטולטל שמיה אהל, אמנם יזהר בגמר השימוש, לא לקפל הניילון, שהרי אסור לסתור אוהל, אלא יורידנו מהעגלה וישארנו פרוס בצורת אוהל עד לאחר השבת⁹⁷.

⁹¹ מנחת שבת (בשיורי מנחה סי' שלח סק"ט) בשם המהרש"ם מברעזאן בתשובתו אליו. וכ"פ הג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"א סי' כ), והג"ר אליהו פסח פאלק (שו"ת מחזה אליהו סי' סח).

⁹² הג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"א סי' כ'), והאחרונים הנ"ל (הע' 91) הביאו את דברי הבי"י (סוסי"י שי) שכותב מפורש בשם שבולי הלקט (סי' פה) בשם ר' צמח גאון שאין על מי גשמים דין מוקצה ונולד. ולפי"ז כתב המנחת שבת בשם המהרש"ם בתשובתו אליו שצ"ל שהפמ"ג לדברי התוס' קאמר לפי הס"ד דהגמ' בעירובין שם. ובס' שלמי יהודה (עמ' רג, הובא באשרי האיש ח"ב פי"ז סעי' קנד) הובא בשם הגר"ש אלישיב שההלכה כדבר המ"ב שכן מסקנת הגמ'.

⁹³ יש כאן שני נידונים א. גגון עגלה המחובר לעגלה מבעו"י שהקצוה"ש (סי' קכ סק"ח), הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ ח"ד סי' קה), המנחת יצחק (שו"ת מנח"י ח"י סי' כו), הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"ג סי' נד), הגר"צ אבא שאול (שו"ת אורלי"צ ח"ב פכ"ח אות ב), והגר"ע יוסף (הליכות העולם ח"ד עמ' א), אוסרים. ומאידך, החזו"א (סי' נב סק"ו), הגר"ש אויערבאך (פכ"ד סי"ג), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פי"מ סי"א), הגר"נ קרליץ (אורחות שבת ח"א פי"ג הע' מד), הג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ו סי' פז), וכן בשו"ת שרגא המאיר (ח"ג סי' לז), ובשו"ת עטרת משה (ח"א סי' פז), מתירים. ועי' בשו"ת מגדנות אליהו (ח"ב סי' עב) להג"ר אלתר אליהו הלוי רובינשטיין זצ"ל (גאב"ד אנטוורפן, ורב קרית שומרי החומות) מש"כ בזה ומסיק להתיר ושכן מנהג העולם. ב. מטריה (שמשיה) המחוברת לעגלת ילדים שבזה הגר"ש אלישיב (אשרי האיש שם), והג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה שם) אוסרים את פתיחתה. ומאידך, הגר"נ קרליץ, הג"ר בנימין זילבר, וכן בשש"כ (שם) מתירים. אכן כשהגגון כבר פתוח קודם השבת בשיעור טפח (לכל הפחות) לכל הדעות מותר להמשיך לפותחו בשבת. ולדברי הכל יש להקפיד שיהי הגגון מחובר לעגלה עוד מער"ש כי אם יחרבה לעגלה בשבת בדרך היתר כתב בשש"כ (פכ"ד סי"ג) שלא יהיה היתר בשבת לפותחו ולסגרו כיון שאינו ראוי לשימוש, ובפסקי תשובות (מהדורא חדשה-תשע"ה סי' שטו הע' 105) כתב שיתכן שיחול על גגון זה דין מוקצה. ומ"מ אם עשה כן הפותח והסוגר יש לו ע"מ לסמוך דגם בכה"ג הג"ר בנימין זילבר מצדד להקל בזה (עי' בשו"ת אז נדברו ח"ג סי' כד, וח"ט סי' יט, ובברית עולם מלאכת בונה אות יד). והג"ר ישראל יעקב פישר הורה (מאור השבת ח"ד מכתבי הגר"י"פ מכתב ז') שאם הוא בעצמו חיבר את הגגון אסור לו לפתוח, ואם אחד חיברו ואדם אחר פותחו יל"ד. ולא כתבתי את סברת האוסרים והמתירים וטעמיהם משום ריבוי פרטיהם ואכמ"ל ואין זה אלא מראה מקומות לרוצה לדעת טעמי הדינים. ועי' בפסקי תשובות (שם אות ט) מה שהרחיב בזה ביתר ביאור.

⁹⁴ ולענין החלק המקוץ של הגגון לפני פתיחתו כתב הגר"צ אבא שאול (שו"ת אורלי"צ שם) שיש להחשיבה כמחצלת כרוכה לרוחב טפח ויהיה אפשר להוסיף ע"ז ניילון, ובפסקי תשובות (שם הע' 98) תלה זאת במח' החזו"א והפוסקים לענין מחצלת כרוכה עיי"ש.

⁹⁵ הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל שם), והג"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"א סי' עט אות קלו).

⁹⁶ כ"כ בשמירת שבת כהלכתה (פכ"ד הע' מח), וכ"כ הג"ר ישראל יעקב פישר (מאור השבת במכתב שם), והג"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ו סי' צז).

⁹⁷ כ"כ בפסקי תשובות (שם הע' 99).

פתיחת מטריה בשבת ואם הוי מוקצה

ו. אסור לפתוח מטריה בשבת מדין עשיית אוהל⁹⁶, וי"א⁹⁷ שאין לאסור משום עשיית אוהל אלא יש לדון זאת משום איסור מתקן מנא. ולהשתמש במטריה הפתוחה מבעו"י נחלקו האחרונים⁹⁸ ומסקנת הפוסקים⁹⁹ לאסור. וכיון שהדבר נעשה לעין כל, יש לדון לאוסרו גם משום "עובדין דחול" וגרימת פירצה ע"י זה, והדבר מסור לחכמים לגדר גדר במקום הפירצה, וחמור הדבר יותר מאיסור פרטי של אדם יחיד, שהרי זה גדר לכל העם, ולדורות¹⁰⁰, וכל המשתמש בו בשבת נחשב לפורץ גדר ופושע ישראל¹⁰⁰. ולפי"ז מטריה הוי כלי שמלאכתו לאיסור אע"פ שיש בה תשמיש היתר להלך בה כמשענת של מקל זקנים, ומטריה מתקפלת הוי כלי שמלאכתו לאיסור שאין בו היתר¹⁰¹. [ויש מתירים ע"י נכרי שיפתח המטריה ויחזיקנה פרוס על ראש היהודי^{101*}].

לצאת עם כיסוי על הכובע מפני הגשמים בשבת

ז. במקום שאין עירוב או אף במקום שיש עירוב למי שנוהג לא לטלטל, והולך בגשם חזק שכובעו מתרטב ורוצה לעטוף הכובע בשקית כדי שיגן עליו (והיינו דוקא בשקית המיועדת לכיסוי כובע וכדכתבין לקמן) יש אוסרים¹⁰² משום שאין הכיסוי נחשב דרך מלבוש והוא רק לאצולי טינוף שאסור. מאידך, י"א¹⁰³ שבמקומות שאין מקפידים להסיר את הכיסוי מיד כשפוסק הגשם, מותר

⁹⁶ כן פסקו החת"ס (שו"ת חת"ס או"ח סי' עב), ביה"ל (סי' שטו ס"ח ד"ב טפח), בן איש חי (שנה ב' פ' שמות אות ח'), וכה"ח (סי' שטו סק"ג), ועוד, וכן פסק לאסור בשו"ת נודע ביהודה (סי' ל'). ומרן הגר"ש אויערבאך שליט"א (הובא באורחות שבת פ"ט הע' י') ביאר סברת הנוב"י שאין לדמות מטריה להיתר דכסא טרסקל, משום דהכסא רק מקופל ופתחו ונוטנו, משא"כ במטריה שהיא מהודקת ומכווצת וצריך לפותחה ולמותחה, ולכן לא חשיב דעביד וקאי. חזו"א (סי' נב סק"ו).

⁹⁸ בכה"ח (סי' שטו סק"ג) כתב בשם שו"ת גבעת פנחס (כ"י ח"ה סי' יט) שכשהיא פתוחה מעריו"ט פשיטא דמותר לנושאה, וכן הוא מורה, וכן ראה לרבותיו שלא מיהו ביד הנוהג כן, אבל בשבת דיש איסור הוצאה איכא למיגזר, והביאו הברכ"י (בשוריר ברכה), אך הכה"ח הביא דברי הנוב"י שעכ"פ מפני מראית העין יש לאוסרו כי מי יודע אם פותחו מאתמול ובפרט בדור היתום הזה, ולכן סתם לאסור והביא שכן פסק גם המאמ"ר, הבן איש חי, ועוד יעו"ש. ⁹⁹ כ"כ הכה"ח (שם) בשם הנוב"י, המאמר מרדכי (סי' שטו אות ד), והבן איש חי (פ' שמות אות ח'), וכ"פ החי"א (כלל מב ס"ו), והגר"ח זוננפלד (שו"ת שלמת חיים סי' רעח).

¹⁰⁰ לשון החזו"א (שם).

^{100*} כ"כ בתהלה לדוד (סי' שטו סקט"ז).

¹⁰¹ מנחת שבת (סי' פח ס"ק) בן איש חי (שנה ב' פ' שמות אות ח'), וכ"ה בלוח המוקצה (עמ' קיז).

^{101*} ברכ"י (סי' שטו סק"ב) בשם שו"ת מכתם לדוד (סי' ח), הו"ד בשע"ת (סי' שא סק"ה) ובכה"ח (סי' שטו סק"ג).

¹⁰² החזו"א (דינים והנהגות פי"ד אות יג, קריינא דאגרתא ח"א סי' קפג), המנחת יצחק (שו"ת מנח"י ח"ג סי' כו), הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ או"ח ח"א סי' קח-ק), הגר"צ אבא שאול (שו"ת אור לציון ח"ב פכ"ט תשובה ג'), הגר"ש אלישיב (אשרי האיש ח"ב פי"ד סי"א), הגר"נ קרליץ (חוט שני ח"ד פ"ח סק"ג), הגר"ח קנייבסקי (ולגשמים בעתם עמ' קנ הע' 108), והג"ר בצלאל שטרן (שו"ת בצל החכמה ח"ב סי' פ'). וכולם אוסרים מטעם דהוא רק לאצולי טינוף וע"י בשו"ת אג"מ שם שאסר מטעם אחר.

¹⁰³ הגר"צ פראנק (שו"ת הר צבי ט"ל הרים מוציא עמו רצו), הגר"ש אויערבאך (שש"כ פי"ח הע' מו ומח), האדמו"ר מצאנו קלויזנבורג (שו"ת דברי יציב ח"ב סי' ה'), הגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל ח"א סי' סא אות ג'), הג"ר מנשה קליין (גאב"ד אוגוואר) בשו"ת משנה הלכות (ח"ב סי' עב), וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (חיו"ד סי' ד' מובא גם במנח"י שם), ובשו"ת חלקת יעקב (ח"ב סי' ק' אות ו'). וע"ע מש"כ בזה הגר"י זילבר (ברית עולם מלאכת הוצאה סעי' י'). והטעם ביאר הגר"ש אויערבאך (שש"כ שם ס"י) שכיון שמותאם היטב למדת הכובע הרי זה בטל לכובע וחשיב דרך מלבוש. אך כתב מרן הגר"ש אויערבאך (אורחות שבת פכ"ח הע' רלו) דיל"ע בהגדרת מותאם היטב, דלפעמים זה גדול יותר ומאידך, גם אין זה כעו"פ בקית ניילון.

לצאת עמו, שכיון שעשוי הוא במידת הכובע ומהודק אליו היטב, בטל הוא לכובע ונחשב דרך מלבוש, אך כתבו¹⁰⁴ שבמקום רה"ר גמורה יש להחמיר שלא לצאת בו שמא יסירו כשיפסיקו הגשמים, ויש שכתבו¹⁰⁵ שבאופן שבלא כיסוי הניילון יתרטב הכובע ועי"כ יתרטב גופו, יש להתיר כיון שיש גם צער הגוף, אבל בכובעים שלנו שהם קשיחים והם עצמם מגינים על הגוף מפני הגשמים וציפוי הניילון הוא רק משום אצולי טינוף ואסור. ויש שמתיר¹⁰⁶ אם השקית יורדת על הפנים או האוזניים שזה מלבוש לגוף ומותר. ולעשותו גם לצורך הגנת הגוף ע"י שיעטוף בו גם חלק מהפנים או חלקת צווארו והאוזניים למען יגן הניילון מזילוף מי הגשמים על פניו וגופו, יש שהורה¹⁰⁷ שאין להתיר בכך כי הרי בימות החול אין דרך אנשים מן הישוב לצאת כך לרחובה של עיר, ואינו בגדר מלבוש כלל, אך כמה פוסקים¹⁰⁸ מקילים בזה. והרוצה לעשות באופן שיהיה ללא שום חשש ופקפוק יעשה כעין כובע גדול (ברדס) מבד ניילון ויתפרנו למעילו, ובעת הגשמים יתכסה בו על כובעו, ושפיר דמי כמעט לכל הדעות¹⁰⁹ כיון שתפור לבגדו בטל אליו, ואין בו איסור הוצאה, אפי' בשעה שאינו מעוטף בו¹¹⁰. – וכל זה אמור בשקית המיועדת לכיסוי הכובע (וכפי שמצוי היום כיסוי המיועד לכובע) אבל לכסות הכובע בשקית ניילון העשוי לשימוש ביתי, כפי שהרבה נוהגין ודאי לכ"ע אסור לצאת בזה לרה"ר¹¹¹. ומ"מ כיוון שיש הרבה שסומכים על העירוב דין הכיסוי ככלי שמלאכתו להיתר¹¹².

ניעור המים ממעיל גשם בשבת

ח. מעיל גשם, לא מיבעיא אלו שעשויים מניילון ללא אריגה שודאי אין בו משום סחיטה ומותר לנערו אף בחזקה, אלא אף מעיל גשם מבד, כיון שמוחזק לגשם, דינו כדין בגד שאין מקפידים עליו, ומותר לנערו שלא בחזקה, ואפשר שמותר אף לשטחו ע"מ לייבשו, הואיל ואין רגילים לשרותו, וכולם יודעים שנרטב מהגשם¹¹².

לצאת במעיל גשם בשבת

ט. במקום שאין ערוב או אף במקום שיש עירוב לנוהגים שלא לטלטל מותר ללבוש מעיל גשם [העשוי מניילון דק שכל מטרתו רק להגן על בגדיו שלא ירטבו מהגשם ואינו מחמם את הגוף כלל] על מעיל חורף אף אם כוונתו לאצולי טינוף, משום שהוא דרך מלבוש, ואין הדרך לפושטו לאחר שפסק הגשם¹¹³, ויש אוסרים¹¹⁴.

¹⁰⁴ הגר"שז אויערבאך (שש"כ שם), והגר"ש וואזנר (שו"ת שבה"ל שם).

¹⁰⁵ הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ שם), וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (שם), ובשו"ת חושב האפוד (ח"א סי' פא).

¹⁰⁶ הגר"שז אלישיב (אשרי האיש שם).

¹⁰⁷ הגר"נ קרליץ (חוט שני פ"ח סק"יג).

¹⁰⁸ שש"כ (פ"ח הע' מו), הגי"ר אפרים גרינבלאט (שו"ת רבבות אפרים ח"ד סי' פה), וכ"כ בשו"ת שדה אלחנן (שם).

^{108*} מלבד דעת האז נדברו המובא לקמן בהע' 114 שלפי דבריו נראה שגם בזה אסור.

¹⁰⁹ שו"ת מאזני צדק (ח"ג סי' יט).

¹¹⁰ פסקי תשובות (סי' שא אות ו').

¹¹¹ לוח המוקצה (עמ' פג).

¹¹² הגר"שז אויערבאך (שש"כ פט"ו סל"ד).

¹¹³ הגר"שז אויערבאך (שש"כ פ"ח הע' מו), וכ"כ הגי"ר בצלאל שטרן (שו"ת בצה"ח ח"ג סי' מט).

¹¹⁴ הגי"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"א סי' עא) כתב שלפי המבואר בשו"ת אג"מ (שם) זה אסור.

לצאת בכפפות בשבת

י. במקום שאין עירוב או אף במקום שיש עירוב לנוהגים שלא לטלטל אע"פ שפסק הש"ע (סי' שא סט"ז) כדעה שמותר לצאת בכפפות, מ"מ כתב המ"ב (שם ס"ק קמ"א) שמשמע מהאחרונים שאף שאין למחות ביד המקילים מ"מ ראוי לכל בעל נפש להחמיר, אמנם בזמן שהקור גדול מאוד, ועלול להזיק לידיים, יש שכתבו¹¹⁵ שמותר לכ"ע ללבוש כפפות, דאין חשש שמא יסירם ואתי לאתויי. ויש שמתיר¹¹⁶ בכה"ג רק בכפפות שיש להם בית קיבול לכל אצבע ואצבע, משא"כ כשמלבש על כמה אצבעות יחד מצוי יותר שיפול או שישירונו כשצריך למשמש בידו. אך בכפפות של ילדים שפעמים מחברין אותן זו לזו בחוט המושחל על שני השרוולים אסור לצאת בהן כשהידיים נמצאות בתוכן, שכיון שתלויות על השרוולים ואינן מחוברות להם, אינן נחשבות כחלק מהשרוול אלא כמשוי ויל"ד שאף נחשב הדבר כדרך הוצאה¹¹⁷.

לצאת בכיסוי לאוזניים בשבת

יא. במקום שאין עירוב או אף במקום שיש עירוב לנוהגים שלא לטלטל י"א¹¹⁸ שלצאת בבתי אוזניים הנתונים על האוזניים ע"י קשת מברזל המונחת מתחת לכובע (ואף בכל כיסוי לאוזניים הדין כן) כמו שיש רגילים לצאת בימות החורף דינו כדין הכפפות האמור לעיל. ומאידך י"א¹¹⁹ שאף לאוסרים בכפפות יתירו בזה, כיון שאין הדרך להורידו ברה"ר, וכמו"כ אין חשש שמא יפול כיון שמהודק היטב סביב לראשו, והרי הוא ככובע. וי"א¹²⁰ שמי שדרכו לצאת כך בימות החול מחמת שחושש שיצטנן וכד' מותר, אך מי שאין דרכו בכך בחול, יש לו להחמיר שלא לצאת בהם בשבת. ולצאת עם צמר גפן הנתון בתוך האוזניים להגן מרוח או מקר כתבו הפוסקים¹²¹ שמותר.

לצאת עם ערדליים (מגפיים) ע"ג נעליים בשבת

יב. במקום שאין עירוב או אף במקום שיש עירוב לנוהגים שלא לטלטל כתבו הפוסקים¹²² שמותר לצאת בערדליים ע"ג הנעליים ואין בו חשש, ואפי' אם אין הרגילות כ"כ בזה ברוב המקומות, מ"מ

¹¹⁵ ערוה"ש (סי' שא סעי' סה), וכ"כ הגי' משה שטרן, ועי' פסקי תשובות.

¹¹⁶ מקו"ח לחו"י (סי' שא).

¹¹⁷ כ"ד הגר"י קרליץ (חוט שני ח"ד פ"ח ס"ק כא), ואף שהפסקי תשובות (מהדורא חדשה-תשע"ה סי' שא הע' 331) מצדד להתיר ע"פ המבואר בא"ר המובא בביה"ל (סי' שא סל"ז ד"ה שיתפרם) שס"ל שאם הוא תפור הוא בטל לבגד, ועפ"י כתב שה"ה נמי שמושחל בשרוולים דלא גרע מלולאות, מ"מ אני תמהה עליו, משום דעיקר טעם הא"ר לומר דתפור בטל לבגד הוא משום דמיחזי כבית יד ארוך שום משא וכמו שמובא בביה"ל וזה לא שייך כשה מחובר בחוט ומושחל דרך השרוולים דבכך לא מיחזי כבית יד ופשיטא דהוי משא.

¹¹⁸ כ"כ בשש"כ (פ"ח ס"ז), ובשו"ת בית ישראל (או"ח סי' נג), וטעמו דלא גרע ממוך שבאוזנה שמצרכין שיהיה קשור כמבואר בש"ע (סי' שג סט"ו) דחיישין שמא נפיל ואתי לאתויי, וכדחיישין בכפפות.

¹¹⁹ הגי' מנשה קליין (גאב"ד אונגואר) בשו"ת שונה הלכות (ח"י סי' רלד), והגי' אפרים גרינבלאט (שו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' רכג), וכ"כ ביסודי ישרון (מערכת ל"ט מלאכות ח"ב עמ' 225).

¹²⁰ שו"ת בית ישראל (שם).

¹²¹ שו"ת בית ישראל (שם), והגר"י קרליץ (חוט שני ח"ד פ"ח ס"ק כא), וטעמם דאין בזה לא חשש שמא תפול, ולא חשש שמא יבוא להוציאו.

¹²² שו"ת בית שלמה (ח"א סי' לט), דעת תורה (סי' שא ס"ד), שו"ת ציץ אליעזר (ח"כ סי' טו), שו"ת יביע אומר (ח"ה סי' כד), וכ"כ בשו"ת אבני שוהם (ח"ג סי' ח) בשם גאב"ד טשעבין, וכ"פ האדמו"ר מצאנז קלויזנבורג (שו"ת דברי יציב או"ח סי' קמז), הגי' בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"א סי' עא), והגי' אברהם יפה שלזינגר (גאב"ד ז'נבה) בשו"ת באר שרים (ח"ג סי' סח), וכ"כ בפסקי תשובות (י) בשם שו"ת תורת יקותיאל (סי' סו), ושו"ת מי יהודה (סי' לד).

דרך מלבוש הוא, ולכן גם אם אין מטרתו להגן על הנעליים מטינוף שרי, אך י"א¹²³ שההיתר הוא רק שהמטרה מפני צערא דגופא, דהיינו הגנה על רגליו מרטיבות ובוץ ומים, או כדי להגן עליהם מפני הצינה, ובכל ענין יזהר שיהיו הערדליים מהודקים היטב שלא יהיה חשש שמא יתרטבו ברפש ובבוץ וישמטו ויבא לטלטלם בידו¹²⁴, דיש מי¹²⁵ שאוסר בכה"ג.

לצאת במעיל על כתפיו בשבת

יב. במקום שאין עירוב או אף במקום שיש עירוב לנוהגים שלא לטלטל י"א¹²⁶ שמותר לצאת לרה"ר כשהחליפה (ולכאוי נראה שה"ה מעיל) נתון על כתפיו בלי ללבוש את השרוולים, וכן היה נוהג החזו"א¹²⁷, וי"א¹²⁸ שהחזו"א דן בזה ולא השיב בזה תשובה ברורה, ולכן הורו פוסקי זמננו¹²⁹ שיש לדון בכל מקום ומקום אם דרך אנשי המקום לילך כך, שאם המקום חס והדרך לילך כך מותר, אבל כגון בירושלים שאין דרך אנשי המקום לילך כך, אסור¹³⁰, ומ"מ המחמיר תע"ב¹³¹, ובפרט שיש מי שאוסר¹³² בזה בהחלט, ויש שכתבו¹³³ להחמיר לצאת כן ברה"ר גמורה שמא ייפול ואתי לאתויי.

לצאת בצעיף על צאורו בשבת

יג. מותר לצאת לרה"ר בצעיף של צמר סביב לצוארו¹³⁴. וצעיף גדול שנשים עוטפות בו פלג גופם העליון לצניעות או להתחמם יש שכתב¹³⁵ שמותר לקפלו ולכרכו סביב הצואר.

¹²³ הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ או"ח סי' קח), הגר"ר מנשה קליין (גאב"ד אונגוואר) בשו"ת משנה הלכות (ח"י"ג סי' מא), והגר"נ קרליץ (חוט שני ח"ד פ"ח סק"י). וע"ע בשו"ת מהרש"ג (ח"י"ג סי' מח).

¹²⁴ כ"כ בקצוה"ש (סי' קטו סוף הע' ו').

¹²⁵ דבשו"ת יד יצחק (ח"ב סי' קעז אות ב) כתב שאין לגעור ביד המקילים בזה, לפי שיש להם על מה לסמוך, אך הוסיף שאם הערדליים אינן מהודקות לנעל היטב, יש לאסור לצאת בהן, שמא יפלו מעל נעליו ויבא לטלטלן.

¹²⁶ חזו"א (אורחות רבנו ח"א עמ' קלז, ודינים והנהגות פ"ד ס"ט), הגר"צ אבא שאול (שו"ת אורל"צ ח"ב פכ"ג תשובה ז), והגר"ר בנימין זילבר (שו"ת אז נדברו ח"ד סי' יד), וכ"כ בשו"ת צ"ץ אליעזר (ח"י"ג סי' לג), ובשו"ת איתני אריה (סי' נד).

¹²⁷ כ"כ באורחות רבינו ובדינים והנהגות (שם).

¹²⁸ הגר"נ קרליץ (חוט שני ח"ד פ"ח ס"ק טז).

¹²⁹ הגר"ש אלישיב (אשרי האיש פ"ד סכ"ד), והגר"נ קרליץ (חוט שני שם).

¹³⁰ כן פסק הגר"ש אלישיב (אשרי האיש שם) לגבי חליפה, ויל"ד אם ה"ה לגבי מעיל או דאפשר דכיון שמעיל אין הדרך ללבוש על הכתפיים גם בבני ברק יש לאסור וצ"ע.

¹³¹ כ"כ הגר"ר משה שטרן (שו"ת באר משה ח"ג סי' סג) שאם כי מדינא מותר המחמיר תע"ב.

¹³² שו"ת תהלות דוד (ח"ב סי' יב). ואם הוא אוסר בחליפה כ"ש שיש להחמיר במעיל, שודאי אין הדרך לצאת כך במעיל.

¹³³ ששי"כ (פ"ח הע' כד) בשם הגר"ש אויערבאך.

¹³⁴ קצוה"ש (סי' קטו הע' טו), ומנחת שי (סי' שא סל"ד), וכ"כ הגר"ח קנייבסקי (שאלת רב ח"א עמ' שלד), ובאורחות רבנו (ח"א עמ' קלו) הובא שכן נהג הקה"י.

¹³⁵ הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ ח"ה סי' יח).

חלק משמות הפוסקים וספריהם המובאים בקונטרס מאור יעקב על חודשי השנה:

נב. מלבד הספרים שהפוסקים חיברו בעצמם ציינתי גם את הספרים המבאים פסקים בשמם.

פוסקי הדור זצ"ל

1. החזו"א – מובא בפסקי חזו"א, ובאורחות רבינו, ובדינים והנהגות ועוד ספרים.
2. הגריי"ק (הסטייפלר) – מובא בחידושי קהילות יעקב על הש"ס ובס' אורחות רבינו הרב מטשעבין – שו"ת דובב מישרים.
3. הגר"מ פיינשטיין – שו"ת אגרות משה, וס' שמעתתא דמשה.
4. הגרש"ז אויערבאך – שו"ת מנחת שלמה, הליכות שלמה, ובהל' שבת גם בס' שולחן שלמה, ושמירת שבת כהלכתה, ומאור השבת, ועוד ספרים.
5. הגר"ש אלישיב – קובץ תשובות, וישא יוסף (להגר"י אפרתי), ושבות יצחק (להגר"י דרזי), וס' אשרי האיש (בו מובא מקבץ ספרים המבאים פסקים בשם הגר"ש"א).
6. הגר"ש וואזנר – שו"ת שבט הלוי, וקובץ מבית לוי.

פוסקי בד"ץ העדה החרדית זצ"ל

7. הגר"י ווייס (גאב"ד העה"ח) – שו"ת מנחת יצחק.
8. הג"ר ישראל יעקב פישר (ראב"ד העה"ח) – שו"ת אבן ישראל, והליכות אבן ישראל.
9. הג"ר משה אורי פריינד (גאב"ד העה"ח) – ס' מרא דשמעתתא.
10. הג"ר יעקב ישעיהו בלויא (חב"ד בד"ץ העה"ח) – פתחי חושן (על חו"מ), וס' חובת הדר.
11. הג"ר משה הלברשטאם (חבר בד"ץ העה"ח) – שו"ת דברי משה.
12. הג"ר מאיר ברנסדורפר (חבר בד"ץ העה"ח) – שו"ת קנה בושם.
13. הגר"מ שטרנבוך שליט"א (ראב"ד העה"ח) – שו"ת תשובות והנהגות, מועדים וזמנים, ועוד ספרים.

פוסקי ספרד

14. הגר"צ אבא שאול – שו"ת אור לציון, וס' נר ציון.
15. הגר"ע יוסף – שו"ת יביע אומר, שו"ת יחזק דעת, חזון עובדיה, הליכות עולם, ועוד.

גדולי ההוראה זצ"ל בארץ ובחו"ל (מסודר לפי א"ב)

16. הג"ר יהושע אהרנברג (אב"ד תל אביב יפו) – שו"ת דבר יהושע.
17. הג"ר יעקב ברייש (אב"ד ציריך) – שו"ת חלקת יעקב.
18. הג"ר אפרים גרינבלאט – שו"ת רבבות אפרים.
19. הג"ר שמעון גרינפלד (אבדק"ק בידסענטמיהאלי) – שו"ת מהרש"ג.
20. הגר"נ גשטטנר (אב"ד קהילת אגו"י ב"ב) – שו"ת להורות נתן.
21. הג"ר אברהם דוד הורביץ (אב"ד שטראסבורג) – שו"ת קנין תורה.
22. הגר"י הלברשטאם (האדמו"ר מצאנז קלויזנבורג) – שו"ת דברי יציב.
23. הג"ר אלחנן הלפרין – שו"ת שדה אלחנן.
24. הג"ר אליעזר יהודה וולדינברג – שו"ת ציץ אליעזר.
25. הג"ר ישראל וולף – שו"ת דברי ישראל.
26. הג"ר בצלאל ז'ולטי – שו"ת משנת יעבץ.
27. הג"ר יהושע בנימין זילבר – שו"ת אז נדברו, ברית עולם, ובית ברוך על החי"א.
28. הג"ר יואל טייטלבוים (האדמו"ר מסאטמר) – שו"ת דברי יואל.
29. הג"ר חנוך דוב פדווא (אב"ד לונדון) – שו"ת חושב האפוד.
30. הג"ר ישראל פסח פיינהנדלר – שו"ת אבני ישפה.
31. הג"ר צבי פסח פראנק – שו"ת הר צבי, ומקראי קודש.
32. הג"ר מנשה קליין (גאב"ד אונגוואר) – שו"ת משנה הלכות.
33. הג"ר יעקב קמינצקי – אמת ליעקב.
34. הג"ר אלתר אליהו הלוי רובינשטיין (גאב"ד אנטורפן, ורב קרית שומרי החומות) – שו"ת מגדנות אליהו.
35. הג"ר בצלאל שטרן (גאב"ד מעלבראן) – שו"ת בצל החכמה.

36. הג"ר משה שטרן (גאב"ד דעברעצין) – שו"ת באר משה.
 37. הגר"פ שיינברג – הובא הרבה בס' חידושי בתרא.
 38. הג"ר אליעזר שפירא ממונקאטש – שו"ת מנחת אלעזר.

גדולי ההוראה שליט"א (מסודר לפי א"ב)

39. הגר"ע אויערבאך – פסקיו מובאים בס' בנתיבות ההלכה, ובס' אמרי מאיר, ובספרי תלמידו הגר"מ סנדר, ועוד.
 40. הגר"מ גרוס – מנחת אמת, ותורת הדרך, וקובץ פסקים ותשובות, וקובץ תל תלפיות (על או"ח) ומעשרות ספריו הרבים (ואכ"מ).
 41. הגר"ש דבילצקי – בספריו הרבים, וזרח השמש, ועוד ספרים (מובא הרבה גם בלוח ההלכות והמנהגים).
 42. הג"ר משה מרדכי קארפ – הל' חג בחג על שבת ומועדי השנה.
 43. הגר"נ קרליץ – חוט שני, ופסקי שמועות (להגרי"א דינר).

פוסקים בעלי השות"ס שליט"א בארץ ובחו"ל (מסודר לפי א"ב)

44. הג"ר שמאי קהת הכהן גראס (דומ"ץ דק"ק בעלזא) - שו"ת שבט הקהתי.
 45. הג"ר ישראל דוד הארפנענעס – שו"ת ויברך דוד, שו"ת מקדש ישראל, שו"ת נשמת שבת, ס' ישראל והזמנים, ס' נשמת ישראל, וס' חינוך ישראל.
 46. הגר"א ווייס (גאב"ד דרכי הוראה) – שו"ת מנחת אשר.
 47. הג"ר חיים יוסף דוד ווייס (דומ"ץ דק"ק יטב לב באנטוורפן) – שו"ת ויען דוד.
 48. הג"ר יוסף חיים וואזנער (דומ"ץ סקווירא מונטריאל) – שו"ת חיי הלוי.
 49. הג"ר מנחם זכריה זילבער (ראב"ד התאחדות הרבנים דארה"ב וקאנדא) – שו"ת מאזני צדק.
 50. הג"ר אליהו כץ (אב"ד ור"מ קרית יואל וקהל יטב לב דסאטמאר ב"ב) – שו"ת ראש אליהו.
 51. הג"ר יוסף ליברמן (ר"י שומרי החומות) – שו"ת משנת יוסף.
 52. הג"ר אליהו פסח פאלק (גאב"ד גייסטעהד באנגליה) – שו"ת מחזה אליהו.
 53. הג"ר בן ציון דוד קליין (אב"ד יסודות) – שו"ת תהלות דוד.
 54. הג"ר אברהם יפה שלזינגר (גאב"ד זינבה) – שו"ת באר שרים.
 55. הג"ר שרגא מאיר שניילבעג - שו"ת שרגא המאיר.